

Epistola către Autolycus

- [Viața și lucrările Sfântului Teofil \[1\]](#)
- [Teologia Sfântului Teofil](#)
- [Doctrina Sfintei Treimi](#)
- [Antropologie, Soteriologie și Etică](#)
- [Epistola către Autolycus](#)

Viața și lucrările Sfântului Teofil [1]

Avem cele mai puține informații despre viața acestui părinte al Bisericii. Eusebiu (Istoria Bisericii VI, 20) are o scurtă notă despre el: „În Biserica Antiohiană, Teofil era al șaselea după Apostoli”. Mesajul Fericitului Ieronim (sextus Antiochensis ecclesiae episcopus) este similar; este adevărat că într-una dintre scrisorile sale, Ieronim îl numește pe Sfântul Teofil „al șaptelea (sextimus) episcop al Antiohiei”, dar aici Ieronim îl consideră pe Apostolul Petru primul episcop al acestui oraș. O serie de note autobiografice se găsesc în lucrarea „Către Autolycus” a Sfântului Teofil însuși. [2]

Aici spune, în special, că anterior fusese necredincios (ἐγὼ ἡπίσιον), dar apoi s-a întors la Dumnezeu și a crezut; aceasta s-a întâmplat, potrivit sfântului, după ce a citit „Sfintele Scripturi ale profeților, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis atât ceea ce se întâmplase deja (τίχ προγεγνότα), cât și modul în care s-a împlinit (ω πρόπω γέγονε); profeții au prezis și prezentul și modul în care se întâmplă; în cele din urmă, au prezis și viitorul în ordinea în care se va întâmpla (τίχ επερχόμενα ποια τάξει ἀπαρτισθήσεται). După ce am primit dovezi cu privire la ceea ce se întâmplă și cu privire la faptul că se întâmplă așa cum a fost prezis, nu mai rămân în necredință, ci cred, ascultând de Dumnezeu.” Pe baza acestei automărturii, se poate presupune că Sfântul Teofil a împărtășit soarta multor apologeți din secolul al II-lea: lumina Evangheliei lui Hristos i-a îmbrățișat brusc sufletul, transformându-l pe un fost păgân într-un slujitor credincios al Bisericii. Se pare că era originar din Siria, întrucât, vorbind despre râurile Tigru și Eufrat, observă că acestea îi sunt familiare, căci „se află în imediata apropiere a țărilor noastre” (II, 24). Practic nu avem alte detalii specifice despre viața sfântului. Putem afirma cu certitudine doar că Sfântul Teofil a trăit în a doua jumătate a secolului al II-lea și că perioada de glorie a activității sale cade în anii '70-'80 ai aceluia secol. Opera sa mărturisește faptul că a primit o educație decentă pentru vremea sa. Totuși, se consideră că nu a fost cu greu un „filosof profesionist” precum Sfântul Iustin și Atenagora, deoarece îi lipseau „rigoarea intelectuală” și disciplina logică a minții [3], ceea ce nu diminuează în niciun fel meritele Sfântului Teofil ca teolog, căci teologia nu se limitează la logică. Judecând după

unele dintre cunoștințele sale reflectate în lucrare (interpretarea cuvintelor și numelor ebraice: „Sâmbătă”, „Noe” etc.; vezi: II, 12 și 24; III, 19), Sfântul Teofil cunoștea și ebraica. Totuși, acest fapt nu ne permite deloc să tragem concluzii atât de extreme precum, de exemplu, R.M. Grant (un savant în general înclinat spre extreme și hipercritică), care crede că Sfântul Teofil a fost „mai mult evreu decât creștin” și că a aparținut „iudaismului creștin” (?) strâns aliniat cu „iudaismul liberal al diasporei”. [\[4\]](#)

Absurditatea unor astfel de concluzii devine evidentă chiar și cu cea mai superficială citire a operei Sfântului Teofil. Invaliditatea unor astfel de judecăți extreme este expusă și de Tradiția Bisericii, care îl recunoaște pe Sfântul Teofil ca unul dintre pilonii ortodoxiei pre-niceene.

Dintre lucrările sfântului, o singură lucrare, deja menționată „Către Autolycus”, a supraviețuit, conținând trei cărți. Aceasta a ajuns la noi într-un manuscris din secolul al XI-lea și a fost cel mai probabil scrisă la câțiva ani după 180, deoarece menționează moartea împăratului Marcus Aurelius. În manuscris, titlul original al lucrării este trecut ca „Teofil către Autolycus”, dar mai târziu, scris cu o altă mână, a fost adăugat un nou titlu: „Trei cuvinte către elenul Autolycus despre credința creștinilor”. Prima carte (14 capitole) este o înregistrare a conversației autorului cu prietenul său, păgânul Autolycus, și este dedicată în principal expunerii absurdităților cultelor păgâne. O subtilitate este demnă de remarcat: numele $\chi\rho\rho\iota\tau\iota\alpha\nu\acute{o}\varsigma$ de aici este derivat de la verbul $\chi\rho\rho\iota\epsilon\iota\nu$ („a unge, a freca”) și, prin urmare, cuvântul „creștinii” al Sfântului Teofil îl interpretează ca „unși cu untdelemnul lui Dumnezeu”. A doua carte (38 de capitole) continuă inițial tema criticii păgânismului, dar apoi autorul trece la o dezvăluire pozitivă a fundamentelor doctrinei creștine, expunând învățătura despre Dumnezeu, crearea lumii și a omului, căderea în păcat și consecințele acestei căderi. A treia carte (30 de capitole) dovedește în principal superioritatea creștinismului față de alte religii din punct de vedere etic. Fiecare dintre cărțile Sfântului Teofil este un întreg destul de complet (unii cercetători consideră aceste cărți opere independente, ulterior combinate într-o singură creație), deși legătura internă a celor trei părți există cu siguranță.

Activitatea literară a Sfântului Teofil nu s-a limitat în mod clar la lucrarea „Către Autolic”. El însuși (I, 30) face referire la o altă lucrare a sa, numită „Despre narațiuni istorice” ($\pi\rho\epsilon\pi\acute{\iota}\ \iota\sigma\tau\omicron\rho\iota\omega\acute{\nu}$); dar, din păcate, nu se știe nimic despre conținutul ei. Eusebiu de Cezareea (Istoria Bisericii IV, 24) relatează, de asemenea, trei lucrări ale acestui Părinte al Bisericii: „Împotriva ereziei lui Hermogene”, în care Sfântul Teofil, conform mărturiei primului istoric bisericesc, a folosit Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul; a doua lucrare o numește Eusebiu „Anumite cărți catehetice” ($\tau\acute{\iota}\nu\alpha\ \kappa\alpha\tau\eta\chi\eta\tau\iota\kappa\acute{\alpha}\ \beta\iota\beta\lambda\acute{\iota}\alpha$), iar a treia - „O carte excelentă împotriva lui Marcion”. Probabil că a doua lucrare menționată de Eusebiu este

cea pe care o are în minte Fericitul Ieronim atunci când vorbește (Despre oameni faimoși 25) despre „tratatele sale scurte și elegante (breves elegantesque) referitoare la zidirea Bisericii”. În plus, Fericitul Ieronim menționează „Comentariile” la Evanghelia și Proverbele lui Solomon de Sfântul Teofil, „care, prin eleganța formei și a limbajului, nu seamănă, mi se pare, cu cărțile menționate mai sus”. În cele din urmă, vorbește și despre un fel de „Armonie” a răposatului episcop, menționând că acesta „a reunit într-o singură lucrare (in unum opus) spusele tuturor celor patru Evangheliști”. Din păcate, aceste roade ale bogatei activități literare a Sfântului Teofil s-au pierdut și putem judeca opiniile sale teologice doar după lucrarea „Către Autolic”.

Teologia Sfântului Teofil

Doctrina despre Dumnezeu și teologia. „Teologia” sfântului se menține în principal în tonuri apofatice. Unul dintre capitolele inițiale ale operei sale este foarte caracteristic în acest sens. Aici apologetul spune următoarele: „arătarea lui Dumnezeu (το μὲν εἶδος τοῦ θεοῦ) este inefabilă, inexprimabilă și nu poate fi văzută de ochii cărnii. Căci în slava Sa, El este infinit (δόξη... ἀχώρητος), de neînțeles în măreția Sa, incomparabil în înălțimea Sa de către mintea [umană] (ἀπειρόνοτος), incomparabil în puterea Sa, neegalabil în înțelepciunea Sa (αὐσυμβίβαστος), inimitabil în bunătatea Sa, inexprimabil în binefacerile Sale. Căci dacă Îl numesc „Lumină”, atunci vorbesc [doar] despre ceea ce produce El (despre „lucrarea, producția, acțiunea” Sa - ποίημα); dacă Îl numesc „Cuvânt”, atunci vorbesc despre începutul Său (ἀρχήν); Îl numesc „Minte”, vorbesc despre înțelegerea Sa (φρόνησιν); Îl numesc „Duh”, vorbesc despre suflarea Sa (ἀναπνοήν); Îl numesc „Înțelepciune”, Vorbesc despre generarea Lui (γέννημα); Îl numesc „Tărie” (ἰσχύς), vorbesc despre puterea Lui (κράτος); Îl numesc „Putere” (δύναμις), vorbesc despre acțiunea Lui (ἐνέργειαν); Îl numesc „Providență”, vorbesc despre bunătatea Lui; Îl numesc „Împărăția”, vorbesc despre slava Lui; Îl numesc „Domn”, vorbesc despre El ca despre o Judecată (κρίτην); Îl numesc „Judecător”, vorbesc despre El ca despre cel drept; Îl numesc „Tată”, vorbesc despre El despre toate lucrurile (τα πάντα)” (I, 3). - În acest pasaj amplu din opera Sfântului Teofil, se poate urmări ideea principală: este dificil și aproape imposibil să exprimi misterul lui Dumnezeu prin intermediul limbajului omenesc, căci gândirea omenească, fiind gândirea unei ființe create și finite, nu este capabilă să-L îmbrățișeze pe Creatorul infinit. Prin urmare, Sfântul Teofil, asemenea multor Părinți greci ai Bisericii, preferă „formulele teologiei apofatice”. El se străduiește să urmeze „calea negațiilor” (expresia lui V. Lossky), adică încearcă „să-L cunoască pe Dumnezeu nu în ceea ce este El (adică nu în conformitate cu experiența noastră creată), ci în ceea ce nu este El”. [\[5\]](#)

Drept urmare, în opera Sfântului Teofil se întâlnesc adesea astfel de „judecăți negative”: „Dumnezeu este fără început, pentru că este nenăscut; este

neschimbător, pentru că este nemuritor etc. Totuși, nu se poate spune că «calea afirmațiilor» este absolut străină apologetului: Dumnezeu nu este doar Creatorul a tot, ci și hrănește și animă totul, guvernează totul și are grijă de toate. Și din acest motiv El „a adus totul din neexistență în existență (ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι), pentru ca prin lucrările [Sale] măreția Sa să fie cunoscută și înțeleasă” (I, 4). Astfel, potrivit Sfântului Teofil, pentru om există posibilitatea unei anumite cunoașteri a lui Dumnezeu, chiar dacă parțială. Totuși, o condiție indispensabilă pentru această cunoaștere a lui Dumnezeu este puritatea interioară, spirituală și morală a omului. Apologetul pune următoarele cuvinte în gura păgânului Autolicus, adresate creștinului: „Arată-mi pe Dumnezeul tău” (δείξόν μοι τὸν θεόν σου). Ca răspuns, Autolycus primește următoarea cerere: „Arată-mi [mai întâi] omul tău (τὸν ἀνθρώπὸν σου) și îți voi arăta Dumnezeul meu”. Această cerere este explicată în continuare: „Arată că ochii sufletului tău văd și urechile inimii tale aud”, deoarece Dumnezeu „este văzut (βλέπεται) numai de cei care sunt capabili să-L vadă, adică de cei ai căror ochi ai sufletului sunt deschiși”. Căci dacă acești ochi sunt întunecați de păcate și fapte rele, atunci omul nu este capabil să-L vadă pe Dumnezeu, așa cum un orb nu poate vedea lumina soarelui. Prin urmare, sufletul, potrivit Sfântului Teofil, trebuie să fie pur, ca o „oglină strălucitoare” (ὡσπερ ἑσποπτρον ἐστιλβωμένον); căci dacă „oglinda sufletului” este acoperită de rugina păcatului (în vremurile străvechi oglinzile erau de obicei făcute din metal. - A.S.), atunci omul nu-L poate vedea pe Dumnezeu (I, 2). Ar trebui să fie observat că, exprimând un gând similar, Sfântul Teofil dezvoltă motivul „cunoașterii de sine”, care era bine cunoscut în antichitate, iar o astfel de cunoaștere de sine este, de asemenea, o condiție pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Pentru mulți filosofi greci (în special în perioada antichității târzii), această cunoaștere de sine este cunoașterea propriului „Eu” adevărat și interior, care este direct legat de Divinitate, ca „Principiu inteligent” al existenței senzoriale. [6]

Acest motiv era adesea combinat cu un altul, nu mai puțin răspândit - „asemănătorul se cunoaște prin asemănător”, din care rezulta următoarea concluzie: cel care îl cunoaște pe Dumnezeu realizează o anumită identitate cu El. [7] Aceste motive străvechi ale filosofiei antice capătă o nouă sonoritate la Sfântul Teofil: cunoașterea de sine nu este un fel de „cunoaștere teoretică”, ci este, în primul rând, o purificare activă a sinelui de murdăria păcătoasă (adică este „cunoaștere practică”), prin urmare, este inseparabilă de isprava morală a omului. Datorită acestei isprăvi, sufletul omului devine o „oglină pură”, privind în care poate vedea (chiar dacă foarte slab) „reflecția lui Dumnezeu”.

Există o altă modalitate de a-L cunoaște pe Dumnezeu legată de aceasta, Care nu numai că se „reflectă” în sufletul persoanei care se cunoaște pe sine, ci se manifestă și în lumea pe care a creat-o. Din acest motiv, Sfântul Teofil spune următoarele: „Așa cum sufletul omului este inaccesibil vederii, fiind invizibil

pentru [ceilalți] oameni, tot așa Dumnezeu nu poate fi văzut cu ochii omenești. Totuși, El este contemplat și cunoscut prin Providența și lucrările Sale (δία δε της προνοίας και των έργων αὐτοῦ).” Lucrările lui Dumnezeu sunt: schimbarea succesivă a anotimpurilor, „mișcarea ordonată a elementelor” etc.; iar Providența Sa se manifestă în faptul că hrana este pregătită pentru orice trup, animalele sunt supuse omului etc. (1:5-6). Mai mult, Sfântul Teofil subliniază în special legătura inseparabilă dintre cunoașterea de sine și cunoașterea lumii, căci cunoașterea lui Dumnezeu, ca „Domn al tuturor” și a lumii pe care a creat-o, depinde de puritatea interioară a omului. Condiția indispensabilă pentru această puritate este „credința și frica de Dumnezeu”. Mai mult, doctrina cunoașterii lui Dumnezeu este strâns legată de apologet cu doctrina învierii din morți. Dezvoltând gândurile sfântului Apostol Pavel, el spune: „Când vă veți dezbrăca de murire (ἀπόθῃ το θνητον) și vă veți îmbrăca în nestricăciune (ἐνδύσῃ την ἀφθαρσίαν), atunci Îl veți vedea cu vrednicie pe Dumnezeu. Căci El vă va învia (ἀνεγείρει) trupul nemuritor împreună cu sufletul vostru; apoi, fiind deveniți nemuritor, veți vedea și pe Cel Nemuritor, dacă acum credeți în El” (I, 7). Cunoașterea lui Dumnezeu, potrivit Sfântului Teofil, este parțial accesibilă deja în această viață, iar posibilitatea unei astfel de cunoașteri a lui Dumnezeu depinde de puritatea și dreptatea vieții umane, care sunt de neconceput fără credință. Prin urmare, pentru acest sfânt, ca și pentru toți Părinții Bisericii, teologia nu este un fel de „teoretizare abstractă”, ci este viața însăși, glorificându-L pe Dumnezeu în isprăvile virtuții și ale rugăciunii. O astfel de „viață-teologie” își găsește desăvârșirea finală în viitoarea Împărăție a Cerurilor, când unei persoane care și-a petrecut existența pământească în mod vrednic și drept i se dă ocazia să-L vadă pe Dumnezeu „față în față”. Atunci i se va putea acorda o astfel de viziune a lui Dumnezeu, care, potrivit lui V. Lossky, „se aplică omului în întregime: atât sufletului, cât și trupului său, care au devenit nemuritori după învierea universală. Aceasta este comuniunea oamenilor care au devenit fără păcat cu Dumnezeu, fără păcat prin natura Sa, iar în chiar actul acestei viziuni nu găsim nicio diferență între cunoașterea rațională și percepția senzorială. Aceasta nu este atât o contemplare a lui Dumnezeu, cât manifestarea Sa finală, în care El devine vizibil fiecărei persoane în măsura în care persoana a fost considerată vrednică de ea. Această gândire despre Dumnezeu, bazată în esență pe Sfânta Scriptură, este marcată de spiritul escatologic al primelor secole ale creștinismului, așteptarea revelației perfecte a lui Dumnezeu după sfârșitul secolelor.” [8]

Doctrina Sfintei Treimi

Este un fapt binecunoscut că Sfântul Teofil a fost primul scriitor creștin care a folosit termenul „Treime”. [9]

Contextul utilizării acestui concept este următorul: „Cele trei zile [ale creației], spune apologetul, care au fost înainte [de creația] luminilor, sunt imagini ale

Treimii (τύποι εἰσι τῆς τριάδος): Dumnezeu, Cuvântul Său și Înțelepciunea Sa” (II, 15). În general, trebuie remarcat faptul că Sfântul Teofil face referire în mod repetat la doctrina Sfintei Treimi în opera sa și, prin urmare, triadologia ocupă un loc important în sistemul general al viziunii sale teologice asupra lumii. Unul dintre cele mai informative pasaje în ceea ce privește doctrina Sfintei Treimi spune: „Dumnezeu, având Cuvântul Său lăuntric în sânul Său (τον εαυτοῦ λόγον ἐνδιόθετον ἐν τοῖς ἰδίοις σπλάγχχοις), L-a generat împreună cu Înțelepciunea Sa, producându-L înaintea tuturor [creaturilor]. El a avut acest Cuvânt ca Asistent (ὑπουργον - Executor) în lucrarea Sa de creație și prin El totul a fost creat. Se numește «Începutul» (αρχή), deoarece domnește și poruncește asupra tuturor [lucrurilor] create de El. Acest Cuvânt, fiind Duhul lui Dumnezeu (πνεῦμα θεοῦ), Începutul, Înțelepciunea și Puterea Celui Preaînalt (δύναμις ὑψίστου), este cel care a coborât peste profeți și a vorbit prin ei despre crearea lumii și despre orice altceva. Căci la crearea lumii nu au fost profeți, ci a existat Înțelepciunea lui Dumnezeu, existentă în El (ἡ σοφία)”. „ἢ ἐν αὐτῷ οὕσα) și Sfântul Său Cuvânt, locuind mereu împreună (συνπαρων) cu El” (I, 15). În acest pasaj din opera Sfântului Teofil, sunt clar evidente unele trăsături caracteristice ale triadologiei sale. În primul rând, ca și în pasajul citat mai sus, Duhul Sfânt este identificat cu Înțelepciunea („Sophia”); și există o anumită vagitate a terminologiei, caracteristică multor Părinți și învățători pre-niceeni ai Bisericii: Cuvântul (Logos) este numit nu numai „Înțelepciune”, ci și „Duhul lui Dumnezeu”. În al doilea rând, apologetul învață clar despre nașterea celei de-a doua Persoane a Treimii (se folosește verbul ἐγέννησεν); în raport cu a treia Persoană, se folosește un verb diferit - ἐξερεύομαι („a turna” și chiar „a vărsa, a vărsa”). Cu alte cuvinte, Sfântul Teofil încearcă să contureze diferența dintre Persoanele Sfintei Treimi sau să definească caracteristicile Lor, „care din cele mai vechi timpuri au fost numite în Biserică proprietățile personale ale lui Dumnezeu”. [\[10\]](#)

Se atrage atenția suplimentară asupra adjectivului ἐνδιόθετος, folosit de apologet în legătură cu Logosul, care este „în sânul Tatălui”. Pentru a înțelege sensul acestui cuvânt, este necesar să ne întoarcem la un alt loc din opera Sfântului Teofil.

Se spune: „Dumnezeu și Tatăl tuturor este de nestăpânit (αχώρητος ἐστὶ) și nu se găsește în [niciun] loc, căci nu există un astfel de loc pentru odihna Lui (καταπαύσεως). Dar Cuvântul Său, prin care a creat toate lucrurile, fiind Puterea și Înțelepciunea Sa și luând totodată forma Tatălui și Domnului tuturor, a locuit în paradis sub această formă a lui Dumnezeu [Tatăl] și a conversat cu Adam. Și însăși Sfânta Scriptură ne învață că, după cuvintele lui Adam, el a auzit un glas. Și ce este un glas (φωνή), dacă nu Cuvântul lui Dumnezeu, cine este Fiul Său? Nu este un Fiu în sensul în care poezii și mitografii vorbesc despre [presupuiți] fii ai zeilor născuți din copulație (ἐκ συνουσίας), ci este un Fiu în sensul în care Adevărul vorbește despre Cuvântul interior, mereu prezent în inima lui

Dumnezeu (τον οντά διαπαντος ἐνδιάθετον εν)". καρδία θεού). Căci înainte ca toate lucrurile să fie aduse la ființă, [Dumnezeu] a avut acest Cuvânt, care era Mintea și Gândul Lui (νουν και φρόνησιν), ca Sfetnic (σύμβουλον). Dar când Dumnezeu a vrut să creeze ceea ce zămislise, atunci El a născut acest Cuvânt așa cum este rostit (τούτον τον λόγον ἐγέννησε προφορικον), născut înaintea oricărei făpturi (Col. 1:15); „în același timp, Dumnezeu nu a pierdut Cuvântul (ou κενωθείς αυτός του λόγου), ci a născut Cuvântul și a locuit mereu (ομίλων — comunicat) cu El” (II, 22). În această frază se atrage atenția Sfântului Teofil în primul rând asupra distincției dintre „interior” și „cuvânt pronunțat” (λόγος ἐνδιάθετος—λόγος). προφορικός). Aceasta se întoarce la psihologia stoică, conform căreia omul, prin „cuvântul interior”, participă la Logosul universal (Sufletul Lumii) și prin „cuvântul rostit”, comunică cu alți oameni și zei [\[11\]](#). Cu toate acestea, Sfântul Teofil aplică această distincție stoică sferei triadologiei și, prin urmare, aceasta este în esență transformată, dobândind un sens complet diferit. Pentru el, Logosul, ca „Cuvânt interior”, denotă a doua Ipostază și această Ipostază în „viața sa intra-trinitară”, adică în „existența pre-lumească”; și ca „Cuvânt rostit”, Logosul este aceeași Ipostază, doar în relația sa cu lumea creată. [\[12\]](#)

Prin urmare, unitatea acestei Ipostase ca Persoană Divină nu este încălcată, ci se disting doar două aspecte ale acesteia. Al doilea punct care atrage atenția în pasajul citat „Către Autolic” este sensul pe care îl are aici termenul „persoană” (πρόσωπον). Când Sfântul Teofil spune că Cuvântul (Logosul) a luat „formă” lui Dumnezeu Tatăl și sub această „formă” (εν προσώπω του θεού) a conversat cu Adam în paradis, el înțelege cuvântul „persoană” („formă”) nu în sensul de „personalitate” („ipostasis” „în uzul teologic clasic ulterior”), ci într-unul dintre sensurile primare ale acestui concept - în sensul de „rol, înfățișare, aparență” (și chiar „mască”). [\[13\]](#)

Prin urmare, Sfântul Teofil omite complet confuzia dintre primul și al doilea Ipostas al Sfintei Treimi (impresia unei astfel de confuzii poate apărea dintr-o citire superficială a „Către Autolic”). Folosind termenul „persoană” în sensul indicat, el subliniază doar „rolul teofanic” al Logosului. Potrivit apologetului, Dumnezeu Tatăl se revelează oamenilor prin Cuvântul Său (Fiul întâi născut), așa cum El creează lumea prin acest Cuvânt. Prin urmare, dacă se poate spune așa, rolurile „demiurgic” și „teofanic” ale celui de-al doilea Ipostas al Sfintei Treimi sunt strâns interconectate în viziunea Sfântului Teofil.

Cât privește a treia Ipostasă, pneumatologia Sfântului Teofil, la fel ca cea a multor Părinți ai Bisericii timpurii, este încă într-o stare foarte rudimentară și are limite destul de vagi. Pentru el, este de la sine înțeles că Duhul Sfânt, asemenea Cuvântului lui Dumnezeu (Logos), există din veșnicie și, împreună cu Logosul,

Duhul ia parte la crearea lumii (vezi sintagma de mai sus: „Dumnezeu a creat totul prin Cuvântul și Înțelepciunea Sa”). [14]

Mai mult, ambele Persoane ale Sfintei Treimi sunt temeiul vital și mântuitor pentru lumea întregii ființe create: „Dumnezeu, prin Cuvânt și Înțelepciune, vindecă și dă viață (θεραπεύων και ζωοποιών) [la toate]” (I, 7). Lucrarea principală a Duhului Sfânt, conform Sfântului Teofil, este de a-i inspira pe profeți, care „au vorbit mulțumind Duhului divin și curat”. Totuși, o astfel de „inspirație” nu a dispărut odată cu profeții Vechiului Testament, deoarece, conform apologetului, „doar creștinii dețin Adevărul, deoarece suntem învățați de Duhul Sfânt” (II, 33). Această sintagmă sugerează, de asemenea, în mod latent, că Duhul lui Dumnezeu s-a îndepărtat de evrei și că El locuiește doar în „adevăratul Israel”, adică în Biserica lui Hristos. Cu toate acestea, trebuie menționat că hristologia, ca învățătură despre Dumnezeu Cuvântul întrupat, lipsește aproape complet din opera Sfântului Teofil. Acest lucru se explică cel mai probabil, ca și în cazul lui Atenagora, prin faptul că această lucrare era destinată păgânilor, care cu greu puteau înțelege cuvântul despre Hristos cel răstignit. Dar nu există nicio îndoială că lucrările pierdute ale Sfântului Teofil au atins problemele hristologiei (cel puțin în „cărțile catehetice”) și, prin urmare, pierderea lor sărăcește înțelegerea noastră asupra teologiei acestui părinte al Bisericii.

Antropologie, Soteriologie și Etică

Direct legată de triadologia Sfântului Teofil este învățătura sa despre om. Interpretând cunoscuta zicală biblică: „Să facem om după chipul și asemănarea noastră” (Gen. 1:26), el observă că prin aceste cuvinte Dumnezeu arată mai întâi „vrednicia (de αξίωμα) omului”, căci, creând totul prin Cuvântul Său, El a considerat doar creația omului demnă de a fi „lucrarea mâinilor Sale” (ἰδίων ἐργον χειρών). Cu toate acestea, Sfântul Teofil clarifică imediat: creația omului nu este lucrarea numai a Tatălui, ci a tuturor celor trei Persoane ale Treimii, întrucât, spunând „să facem”, Tatăl se referă atât la Cuvântul Său, cât și la Înțelepciunea Sa (II:18). Dezvoltându-și învățătura despre om, Sfântul Teofil încearcă, de asemenea, să adere la curentul principal al narațiunii biblice (II, 24-27), dar nu percepe această narațiune ca pe o literă moartă, ci o dezvoltă în spiritul Tradiției precedente, străduindu-se să dezvăluie sensul ascuns al verbelor Sfintei Scripturi. Prin urmare, conform gândirii Sfântului Teofil, omul nu a fost creat nici complet muritor (οὐτε θνητός ολοσχερώς), nici complet nemuritor (οὐτε αθάνατος το καθόλου), ci ca și cum ar fi fost „între mijloc” (μέσος): capabil să le perceapă pe amândouă (δεκτικός δε ἐκατέρων). Căci dacă Dumnezeu l-ar fi creat pe om nemuritor de la început, atunci ar fi făcut din creatura Sa un zeu; dar dacă l-ar fi creat muritor, atunci El Însuși ar fi devenit cauza morții omului. Prin urmare, calea către nemurire și moarte i-a fost deschisă primului om, deoarece a fost creat „liber și îndrăzneț” (ελευθερον γαρ και αὐτεξούσιον). Dacă omul ar fi

ales calea împlinirii poruncilor lui Dumnezeu, atunci răsplata (μισθον — mita) pentru aceasta ar fi fost nemurirea, iar atunci omul ar fi devenit zeu. Dar, din moment ce a ales calea opusă, adică neascultarea de Dumnezeu, el însuși a devenit cauza propriei morți. Astfel, potrivit Sfântului Teofil, omului i s-a dat inițial „motivația (condiția prealabilă) pentru succes” (ἀφορμὴν προκοπῆς), dar nu a realizat acest plan original al lui Dumnezeu pentru sine. Cu toate acestea, Sfântul Teofil nu consideră soarta omului fără speranță, deoarece dragostea și mila lui Dumnezeu pentru omenire sunt mari și nemărginite. Din acest motiv, apologetul spune: „Așa cum omul și-a adus moartea asupra sa prin neascultare, tot așa, prin ascultarea de voința lui Dumnezeu, cel ce dorește [mântuirea] (ο βουλόμενος) poate dobândi viața veșnică. Căci Dumnezeu ne-a dat legea și sfintele Sale porunci, prin împlinirea cărora oricine poate fi mântuit și, primind învierea, moșteni nestricăciunea.” Prin urmare, învățătura Sfântului Teofil despre om nu se bazează pe lege, ci pe sfintele porunci. Teofil se dezvoltă organic în soteriologie, care, la rândul ei, este strâns legată de etică.

În mod firesc, soteriologia presupune căderea omului, a cărei istorie apologetul o prezintă în întregime pe baza Sfintelor Scripturi. Potrivit lui, Eva a fost prima sedusă de șarpe, adică de Satana, și a devenit „strămoșul păcatului” (αρχηγὸν αμαρτίας; I, 28). Apoi, Sfântul Teofil narează soarta vechiului Israel, văzând în ei înțeleapta Providență a lui Dumnezeu. Trebuie menționat că atenția apologetului este în general atrasă în principal către etapa Vechiului Testament a Iconomiei mântuirii. La originile acestei etape se află personalitatea lui Moise, despre care Sfântul Teofil spune următoarele: „Slujitorul (διδάκω) legii divine a fost Moise, slujitorul lui Dumnezeu (θεράπων του θεοῦ) pentru întreaga lume, dar în deplină măsură (παντελώς) pentru evrei, numiți și iudei”, care erau „sămânța dreaptă a oamenilor pioși - Avraam, Isaac și Iacov” (III, 9). [\[15\]](#)

Cu toate acestea, „și acest popor a călcat legea dată de Dumnezeu; dar Dumnezeu, fiind bun și milostiv și nedorind distrugerea [acest popor], a trimis profeți evreilor, care trebuiau să-i învețe și să le amintească de poruncile legii (τα του νομού), întorcându-i la pocăință. Profeții au prezis, de asemenea, că, dacă evreii vor persista în faptele lor rele, atunci se vor supune tuturor împărățiilor pământului, ceea ce li s-a întâmplat în mod evident” (III, 11). Este demn de remarcat faptul că Sfântul Teofil abia dacă îi menționează, indicând doar unitatea învățăturii profeților (τα των προφητών) și a Evangheliștilor (τα των ευαγγελίων), deoarece amândoi erau „purtători de duh” (πνευματοφόρους) și „vorbeau printr-un singur Duh al lui Dumnezeu” (III, 12).

În acest context, nu poate decât să se pună întrebarea: cum poate fi explicată o astfel de „accentuare severă” pusă pe scena Vechiului Testament a Economiei Mântuirii la Sfântul Teofil? — Se pare că aceasta poate fi explicată din nou prin sarcina apologetică a operei sfântului. În special, el îl convinge pe prietenul său

păgân că învățătura creștină nu este nicidecum nouă (ou πρόσατος) și fabuloasă, ci este mai veche și mai adevărată (αρχαιότερος και αληθέστερος) decât învățătura tuturor poezilor și scriitorilor păgâni (III, 16). Apologetul revine la această idee de mai multe ori și, în special, spune: „Sfintele noastre Scripturi sunt mai vechi și mai adevărate decât scrierile elenilor și egiptenilor sau ale oricăror alți istoriografi” (III, 26). De asemenea, el notează: „Evreii, strămoșii și strămoșii noștri, de la care am primit Cărțile Sfinte, sunt mai vechi decât cărțile tuturor scriitorilor voștri” (III, 20). Pe lângă faptul că în epoca antichității târzii „antichitatea” era unul dintre cele mai convingătoare argumente în favoarea adevărului unei anumite învățături (de unde și „teoria împrumutului” menționată mai sus), ar trebui să se țină cont și de o anumită „atrakție către Orient”, caracteristică multor păgâni educați. Nu fără motiv Plotin, fondatorul neoplatonismului, „a vrut să se familiarizeze atât cu ceea ce făceau perșii, cât și cu ceea ce reușiseră indienii”. [16]

În plus, nu trebuie să uităm că Sfântul Teofil era din Siria, iar în această provincie, ca și în alte provincii estice ale „ecumenei elenistice”, după cuceririle lui Alexandru cel Mare, s-au maturizat anumite „sentimente antielenice”, exprimate în primul rând prin mândria față de vechile lor tradiții culturale [17]. Nu este o coincidență faptul că oamenii din Orient au fost cei care au propus și au dezvoltat teza despre „originile orientale” ale filosofiei grecești. [18] În persoana lui Tațian, astfel de „sentimente antielenice” se manifestă clar în literatura bisericească antică. Nu este lipsit de probabilitate ca Sfântul Teofil, „compatriotul” lui Tațian, să le fi împărtășit și el în mod latent. Și când spune că creștinii au o cunoaștere mai profundă a adevărului (τα αληθή) decât grecii, căci au fost învățați de sfinții profeți, care conțin în ei înșiși Duhul lui Dumnezeu (III, 17), atunci aici, foarte probabil, nu se manifestă doar convingerea unui adevărat adept al religiei lui Hristos, ci și convingerea unui locuitor al Orientului în adevărata semnificație a tradițiilor sale străvechi. De aceea, vorbește despre evrei ca fiind „strămoșii și strămoșii noștri”. În cele din urmă, accentul indicat poate fi explicat prin necesitatea de a sublinia continuitatea și unitatea etapelor Vechiului și Noului Testament ale Economiei mântuirii, în contrast cu ereticii. Trebuie reamintit faptul că Siria a fost una dintre principalele zone de răspândire a marcionismului și că întreaga învățătură a acestor eretici se baza pe opoziția dintre cele două Testamente. [19] Ținând cont de faptul că Sfântul Teofil a scris o lucrare specială împotriva ereziei marcioniștilor, o împrejurare care, în opinia noastră, este de cea mai mare importanță.

După cum s-a mai spus, soteriologia (împreună cu antropologia) determină principalele trăsături ale învățăturii morale a Sfântului Teofil. „Caracterul biblic” remarcabil al teologiei sale lasă o amprentă vizibilă asupra eticii apologetului, ale cărei contururi principale sunt determinate de cele zece porunci binecunoscute. Este destul de semnificativ faptul că, în ceea ce privește preceptele morale, el

subliniază și unitatea ambelor Testamente. Astfel, vorbind despre porunca iubirii, Sfântul Teofil citează liber Isaia 66:5 („spuneți celor ce vă urăsc și vă blestemă: Voi sunteți frații noștri...”) și compară imediat acest citat cu cunoscuta zicală evanghelică din Matei 5:44-46 („iubiți-vă vrăjmașii...”), demonstrând consonanța internă a eticii Vechiului și Noului Testament (III, 14). El încearcă să nu pună accentul pe diferențele dintre ele, probabil pornind din nou de la sarcinile apologetice ale operei sale. În același timp, nu putem să nu observăm o nuanță importantă: vorbind despre puritate (inocență - περί ἀγνείας) în relația conjugală dintre soț și soție, Sfântul Teofil citează un fragment din Proverbe 4:25, dar observă imediat că „glasul Evangheliei învață mai imperativ” (ή δε εὐαγγέλιος φωνή ἐπιτακτικώτερον διδάσκει) în legătură cu aceasta (III, 13). Această remarcă sugerează cu siguranță că, pentru el, etica Evangheliei se situează deasupra Vechiului Testament, deși subliniază constant unitatea lor. În general, pentru Sfântul Teofil este caracterizat de o convingere profundă în înaltă demnitate morală a religiei lui Hristos, care este, fără îndoială, superioară păgânismului în această privință. De exemplu, el spune următoarele despre creștini: de la ei se dobândește castitatea (σωφροσύνη); creștinii se străduiesc mai mult decât oricine altcineva la abținerea (ἐγκράτεια ασκείται); Ei respectă monogamia, păstrează puritatea, distrug nedreptatea, eradică păcatul; dreptatea este principala lor preocupare (δικαιοσύνη μελετάται), legea le guvernează viața (νόμος πολιτεύεται); creștinii săvârșesc fapte de evlavie, Îl mărturisesc pe Dumnezeu și, prin urmare, sunt guvernați de Adevăr, sunt păstrați de har și ocrotiți de pace (ειρήνη); Cuvântul Sfânt este Călăuza lor, Înțelepciunea [lui Dumnezeu] îi învață și Dumnezeu domnește printre ei.

În încheierea capitolului despre Sfântul Teofil, se poate spune că i se acordă de obicei un loc destul de modest atât în istoria literaturii bisericești antice, cât și în istoria teologiei creștine. De exemplu, S. L. Epifanovich îl caracterizează astfel: „Teofil nu manifestă nicio originalitate deosebită în învățătura sa, cu excepția unor detalii. Pe lângă influența apologeticii anterioare, el a fost influențat, se pare, de Filon, de la care a împrumutat alegorismul și pe care probabil l-a citit, precum și de Josephus Flavius. În opiniile sale despre filosofie și cultura elenă, Teofil este parțial apropiat de Tațian: la filosofi vede în principal inconsecvențe (chiar și la Platon) și contradicții și îi consideră incapabili să-i conducă pe oameni la adevăr; „De asemenea, are o atitudine negativă față de poezie, atribuind-o inspirației demonilor, dar admite și urme de adevăr la poeți și filosofi și explică acest lucru fie prin dependența lor de profeți, fie prin eliberarea lor temporară de puterea demonilor, ceea ce oferă oportunitatea de a dezvălui dorința naturală a omului de a-L cunoaște pe Dumnezeu... Criteriul pentru discernerea adevărului este declarat a fi învățătura profeților. Teofil, la fel ca alți apologeți, îi consideră principala sursă de doctrină și se referă în principal la ei.” [\[20\]](#)

Într-adevăr, opera Sfântului Teofil nu strălucește cu strălucirea ostentativă a unor concluzii prost gândite și pripite și el nu caută să invadeze cu îndrăzneală adâncimile sacre ale teologiei - mai degrabă, el preferă să adere la „straturile de mijloc” ale concepției creștine despre lume și să le dezvolte cu sârguință. Întreaga istorie a Bisericii arată că astfel de lucrători umili în domeniul lui Hristos sunt extrem de necesari pentru dezvoltarea gândirii teologice. Universul uimitor al spiritualității creștine este creat nu numai de asceți remarcabili și gânditori extraordinari, ci și de astfel de constructori modești ai Împărăției lui Dumnezeu.

Epistola către Autolycus

CARTEA UNU

1. Limbajul elocvent și expresiile elegante dau plăcere și hrănesc vanitatea oamenilor cu minți corupte; dar iubitorul de adevăr nu acordă atenție cuvintelor înflorite, ci examinează însăși materia vorbirii, ce și cum este ea. Din moment ce tu, prietene, m-ai copleșit cu cuvinte deșarte, vorbind în laudă zeilor tăi - piatră și lemn, cioplite și turnate, sculptate și pictate, „care nu văd și nu aud, căci sunt idoli și lucrarea mâinilor oamenilor” (Ps. 113:12-14; 134:15-17), și pe lângă acestea mă numești creștin, ca și cum aș purta un nume criminal: atunci, din partea mea, recunosc că sunt creștin și port acest nume iubit de Dumnezeu în nădejdea de a fi plăcut lui Dumnezeu. Numele lui Dumnezeu nu este, așa cum crezi tu, ceva reproșător; poate că gândești așa despre Dumnezeu pentru că tu însuși nu ești încă plăcut lui Dumnezeu.

2. Dacă vei spune: „Arată-mi pe Dumnezeul tău”, îți voi răspunde: „Arată-mi pe omul tău și îți voi arăta pe Dumnezeul meu”. Arată-mi ce văd ochii sufletului tău și ce aud urechile inimii tale. Căci, așa cum ochii trupești ai oamenilor văzători văd obiectele acestei vieți pământești și deosebesc diferența, de exemplu, între lumină și întuneric, între alb și negru, între urât și frumos, între corect, proporționat și greșit, disproporționat, între excesiv și insuficient, sau așa cum urechile deosebesc sunetele care sunt supuse auzului - aspre, grele sau plăcute: tot așa sunt urechile inimii și ochii sufletului pentru a-L vedea pe Dumnezeu. Și Dumnezeu este vizibil pentru cei care sunt capabili să-L vadă, ai căror ochi spirituali sunt deschiși. Toată lumea are ochi, dar la alții sunt acoperiți de întuneric și nu văd lumina soarelui. Și, deși orbii nu văd, lumina soarelui există și strălucește totuși, iar orbii să se plângă de ei înșiși și de ochii lor. Așa este și cu tine, prietene, ochii sufletului tău sunt întunecați de păcatele și faptele tale rele.

O persoană trebuie să aibă un suflet la fel de curat ca o oglindă strălucitoare. Când există rugină pe oglindă, chipul uman nu poate fi văzut în oglindă: tot așa o persoană, când există păcat în ea, nu-L poate contempla pe Dumnezeu.

Arată-te deci, nu ești cumva adulter, desfrânat, hoț, tâlhar, răpitor, corupător de copii, nu ești cumva certăreț, calomniator, mânios, invidios, arogant, mândru, sălbatic, iubitor de argint, neascultător de părinți, vânzător de copii? Căci Dumnezeu nu Se descoperă celor ce fac aceste lucruri, decât dacă se curăță mai întâi de orice necurăție. Toate acestea aduc întuneric și, precum o boală în ochi nu-i lasă să se întoarcă la lumina soarelui, așa și tu, prietene, ești întunecat de fărădelegi, încât nu-L poți vedea pe Dumnezeu.

3. Îmi vei spune: „Tu, cel ce vezi, descrie-mi chipul lui Dumnezeu.” Ascultă, prietene: chipul lui Dumnezeu este de nedescris și de nedescris, căci nu poate fi văzut cu ochii trupești. Slava Lui este infinită, măreția Lui de nepătruns, înălțimea Lui de neînțeles, puterea Lui nemăsurată, înțelepciunea Lui de nepătruns, bunătatea Lui inimitabilă, beneficiile Lui inefabile. Căci dacă Îl numesc lumină, vorbesc despre creația Lui; dacă Îl numesc Cuvânt, vorbesc despre stăpânirea Lui; dacă Îl numesc minte, vorbesc despre înțelepciunea Lui; dacă Îl numesc Spirit, vorbesc despre suflarea Lui; dacă Îl numesc înțelepciune, vorbesc despre generarea Lui; dacă Îl numesc tărie, vorbesc despre puterea Lui; dacă Îl numesc tărie, vorbesc despre activitatea Lui; dacă Îl numesc Providență, vorbesc despre bunătatea Lui; Dacă Îl numesc împărăție, voi vorbi despre slava Lui; dacă Îl numesc Domn, Îl voi numi real; dacă Îl numesc judecător, Îl voi numi drept; dacă Îl numesc tată, voi vorbi despre dragostea Lui; dacă Îl numesc foc, voi vorbi despre mânia Lui.

Îmi vei spune: „Este Dumnezeu atât de mânios?” Da, El este mânios pe cei ce fac răul, dar El este bun, generos și milostiv cu cei ce-L iubesc și se tem de El; căci El este învățător al celor evlavioși și tată al celor drepti, dar judecător și pedepsitor al celor răi.

4. Dumnezeu este fără început, pentru că nu a venit în ființă; El este neschimbător, pentru că este nemuritor. Este numit Dumnezeu pentru că a așezat totul în fortăreața Sa și (dia tu fein); iar cuvântul fein înseamnă a alerga, a mișca, a produce, a hrăni, a prevedea, a guverna, a anima totul.

El este numit Domn, pentru că El domnește peste toate lucrurile; Tată, pentru că El există înainte de toate lucrurile; Creator și Făcător, pentru că El a creat și a făcut toate lucrurile; Cel Preaînalt, pentru că El este mai presus de toate lucrurile; Atotputernic, pentru că El guvernează și menține toate lucrurile. Căci înălțimile cerurilor și adâncurile adâncurilor și marginile lumii sunt în mâna Lui și nu este loc de odihnă pentru El. Cerurile sunt lucrarea Lui, pământul creația Lui, marea lucrarea mâinilor Lui, omul lucrarea și asemănarea Lui, soarele, luna și stelele elementele Sale, create ca un semn, pentru vremuri, zile și ani, pentru slujba și folosul oamenilor; și Dumnezeu a creat toate lucrurile din nimic, pentru ca măreția Lui să fie cunoscută și înțeleasă din lucrările Sale.

5. Așa cum sufletul din om este invizibil și nevăzut de oameni, dar este cunoscut prin mișcarea trupului, tot așa Dumnezeu nu poate fi văzut de ochii omenești, ci El este contemplat și cunoscut din providența și acțiunile Sale. Căci oricine vede o corabie pe mare, echipată și mișcându-se spre țărm, va concluziona cu siguranță că există un cârmaci pe ea care îi dirijează mișcarea; tot așa trebuie să credem și noi că există un Dumnezeu care este Conducătorul universului, deși El este invizibil ochilor cărnii din cauza infinității Sale. Dacă un om nu poate privi soarele, care este un corp foarte mic în comparație cu universul, din cauza căldurii și puterii sale excesive, cu atât mai puțin poate omul muritor să privească slava inefabilă a lui Dumnezeu? Așa cum o rodie, acoperită la exterior cu o coajă, are în interior multe celule și receptacule, separate unele de altele prin membrane subțiri și conține multe semințe: tot așa întreaga creație este cuprinsă de spiritul lui Dumnezeu [21] și acest spirit împreună cu creația este cuprins de mâna lui Dumnezeu. Și precum sămânța de rodie, conținută în ea, nu poate vedea ce este în afara cojii, fiind ea însăși înăuntru: tot așa omul, care împreună cu toată creația este cuprins de mâna lui Dumnezeu, nu-L poate vedea pe Dumnezeu. Mai departe - deși nu toți îl văd pe regele pământesc, ei îi recunosc existența și știu despre el prin legile, poruncile, autoritățile, armatele și imaginile sale. Dar nu vreți voi să-L cunoașteți pe Dumnezeu în același fel din lucrările și puterile Sale?

6. Ia în considerare, prietene, lucrările Sale, schimbările succesive ale anotimpurilor și ale aerului, cursul ordonat al stelelor, succesiunea regulată a zilelor și nopților, a lunilor și anilor, frumusețea variată a semințelor, plantelor și fructelor, numeroasele specii diferite de patrupeze, păsări, reptile și pești, râuri și mări - de asemenea, instinctul dat animalelor de a naște și de a crește urmași, nu pentru propriul lor beneficiu, ci pentru uzul omului, - Providența lui Dumnezeu, care pregătește hrană pentru orice trup, - acea supunere care este hotărâtă pentru animale în raport cu rasa umană, - cursul pâraielor plăcute și al râurilor inepuizabile, căderea periodică a rouei și a ploilor, mișcarea variată a corpurilor cerești, răsăritul luceafărului, vestitorul apariției astrului complet, uniunea Pleiadelor și a Orionului, cursul lui Arcturus și al altor stele din cercul ceresc, tuturor căroră înțelepciunea multiplă a lui Dumnezeu le-a dat propriile nume (Ps. 146.4).

Acest Dumnezeu singur a creat lumina din întuneric, comorile vântului de la miazăzi (Iov 9:9) și comorile adâncului și hotarele mărilor și comorile zăpezii și ale grindinei, adună ape în comorile adâncului (Ps. 32:7) și întuneric în comorile lui și scoate o lumină plăcută și dorită din comoara lui, ridică nori de la marginile pământului și înmulțește fulgerele pentru ploaie, trimite tunete pentru frică și prezice explozia tunetului prin intermediul fulgerului, ca nimeni să nu moară de frică subită și însăși puterea fulgerului care coboară din cer, o moderează astfel

încât să nu ardă pământul, căci dacă fulgerul și-ar lua toată puterea, ar arde pământul, iar tunetul lăsat de sine ar distruge tot ce este pe pământ.

7. Acesta este Dumnezeu meu, Domnul universului, care singur a întins cerurile (Iov 9:8; 28:18) și a stabilit întinderea cerurilor, care tulbură adâncurile mării și stârnește vuietul valurilor ei (Ps. 64:7), stăpânește peste puterea ei și potolește tulburarea valurilor (Ps. 89:10), care a întemeiat pământul peste ape (Ps. 24:2) și dă duhul care îl hrănește, a cărui suflare înviorează totul și cu a cărui reținere universul se va dizolva. Vorbești despre El, omule, respiri duhul Lui și totuși nu-L cunoști. Aceasta ți s-a întâmplat din cauza întunecării sufletului tău și a împietririi inimii tale. Dar dacă vrei, te poți vindeca: dă-te unui doctor și el va îndepărta boala din ochii sufletului și inimii tale. Cine este acest doctor?

Dumnezeu, care prin Cuvânt și înțelepciune (adică Duhul Sfânt) vindecă și dă viață. Dumnezeu, prin cuvântul și înțelepciunea Sa, a creat toate lucrurile; căci „prin cuvântul Său au fost întemeiate cerurile și toată puterea lor, prin Duhul Său” (Psalmul 33:6). Înțelepciunea Sa este extraordinară: „Dumnezeu a întemeiat pământul prin înțelepciune și prin pricepere a întocmit cerurile; prin priceperea Sa s-au despărțit adâncurile și norii au picurat rouă” (Proverbe 3:19-20). Dacă înțelegi aceasta, prietene, și trăiești curat, sfânt și drept, atunci îl poți vedea pe Dumnezeu. Dar mai întâi, să se întărească credința și frica de Dumnezeu în inima ta și atunci vei înțelege aceasta. Când te vei dezbrăca de mortalitate și te vei îmbrăca în nemurire, atunci îl vei vedea pe Dumnezeu așa cum ar trebui. Căci Dumnezeu îți va învia trupul nemuritor împreună cu sufletul tău; și apoi, devenind nemuritor, îl vei vedea pe Cel Nemuritor, dacă acum crezi în El, și atunci vei ști cât de nedrept ai vorbit despre El.

8. Voi însă nu credeți în învierea morților. Când se va întâmpla aceasta, veți crede, de bunăvoie, de nevrând, dar credința voastră va fi socotită ca necredință, dacă nu credeți acum. Și de ce nu credeți? Sau nu știți că în toate lucrurile este credința întâi? Care agricultor poate secera rodul, dacă nu încredințează mai întâi sămânța pământului? Cine poate traversa marea, dacă nu se încrede mai întâi în corabie și în cârmaci? Care bolnav se poate vindeca dacă nu se încrede mai întâi în doctor? Ce artă sau cunoaștere se poate învăța dacă nu ne predăm mai întâi pe noi înșine și nu ne încredem în învățător?

Așadar, fermierul se încrede în pământ, marinarul în corabie și bolnavul în medic, iar tu nu te încrezi în Dumnezeu, având atâtea promisiuni de la El? Prima este că El te-a creat din nimic. Căci dacă tatăl și mama ta nu ar fi existat, cu atât mai puțin ai fi existat și tu. Și El te-a format dintr-o substanță mică și umedă și din cea mai mică picătură, care ea însăși nu a existat niciodată; Dumnezeu te-a adus în această viață. Crezi, așadar, că statuile făcute de oameni sunt zei și fac

lucruri minunate. Dar nu crezi că Dumnezeu, care te-a creat, te poate recrea într-o zi?

9. În plus, numele zeilor pe care spuneți că îi venerați sunt numele unor oameni morți. Și cine și ce erau aceștia? Nu se găsește Cronos mâncându-și și distrugându-și propriii copii? Dacă îl arătați pe Zeus, fiul său, examinați cu atenție acțiunile și modul său de viață. În primul rând, a fost crescut pe Muntele Ida de o capră și, după cum spun miturile, a ucis-o și, după ce a jupuit-o, și-a făcut haine. Despre celelalte acțiuni ale sale, incest, adulter și fapte rușinoase, Homer și alți poeți relatează mult mai bine.

Mai trebuie să-i menționez pe fiii săi, Hercule care s-a ars, Dionysos beat și furios, Apollo fugind de frică de Ahile, îndrăgostit de Dafne și neștiind de moartea lui Hyacinthus, Venus rănită, Ares distrugătorul oamenilor și, mai mult, sângele care curge din acești așa-ziși zei? Dar acest lucru are o mică importanță în comparație cu modul în care ne amintim de zeul sfâșiat numit Osiris, pentru care în fiecare zi există festivaluri, ca pentru cel care pierе și este găsit din nou, căutat în bucăți, căci nu se știe dacă este mort și nu se vede dacă a fost găsit.

Să vorbesc oare despre Attis castrat, sau despre Adonis, rătăcind prin pădure, vânând și rănit de un mistreț, sau despre Asclepius, lovit de fulger, sau despre Serapis, fugind din Sinope la Alexandria, sau despre Artemis scita, și ea fugară, ucigașă, vânătoare și îndrăgostită de Endymion? Nu sunt cuvintele mele, ci le povestesc propriii voștri istorici și poeți.

10. De ce să enumăr multitudinea de animaleenerate de egipteni, reptile, vite, fiare sălbatice, păsări, animale de râu, chiar și bazine și sunete rușinoase? Dacă îi referiți pe eleni și la alte popoare, aceștia venerează pietre, copaci și alte lucruri materiale și, așa cum am spus, imagini ale unor oameni morți. Este bine cunoscut faptul că Phidias a creat un Zeus Olimpian pentru ilieni la Pisa și o Atena pe Acropole pentru atenieni. De asemenea, te voi întreba, prietene, câți Zeusi există. Mai întâi, există Zeus Olimpianul, apoi Zeus Latiarus, Zeus Cassius, Zeus Ceraunius, Zeus Propator, Zeus Pannychius, Zeus Poliuchus și Zeus Capitolinus. Zeus, fiul lui Cronos, care a fost rege al cretanilor, are un mormânt în Creta; dar ceilalți, poate, nu au fost onorați cu înmormântare. Dacă o pomeniți pe mama așa-zișilor zei, să nu spună buzele mele faptele ei (căci este necuviincios să numim așa ceva) sau faptele slujitorilor ei care o cinstesc și cât de multe biruri și biruri aduce ea și fiii ei împăratului. Căci nu sunt zei, ci idoli, așa cum am spus mai înainte, „lucrări ale mâinilor oamenilor și demoni necurați. Ca ei vor fi cei ce le fac și se încred în ele” (Ps. 113, 12).

11. De aceea, voi cinsti mai degrabă pe rege decât pe zeii tăi [\[22\]](#), cinstindu-l nu închinându-mă la el, ci rugându-mă pentru el. Dar eu mă închin lui

Dumnezeu, care este cu adevărat Dumnezeul adevărat, știind că regele a fost creat de El. Îmi veți spune de ce nu vă închinați regelui? Pentru că el nu a fost creat pentru a fi închinat, ci pentru a i se acorda o onoare legitimă. El nu este Dumnezeu, ci un om numit de Dumnezeu, nu pentru a fi închinat, ci pentru a judeca cu dreptate. Căci lui i-a fost încredințată într-un anumit fel de către Dumnezeu guvernarea; și, așa cum nu permite ca vreunul dintre cei puși sub el să fie numit regi - căci numele de rege îi aparține și nu este permis ca altul să fie numit cu acest nume - tot așa închinarea nu se cuvine nimănui decât numai lui Dumnezeu.

Așadar, prietene, te înșeli în toate privințele. Cinstește-l pe împărat fiind bun cu el, ascultându-l și rugându-te pentru el. Făcând astfel, vei împlini voia lui Dumnezeu. Căci legea lui Dumnezeu spune: „Fiule, cinstește pe Dumnezeu și pe împărat și nu fi neascultător de niciunul dintre ei, căci ei se vor răzbuna îndată împotriva vrăjmașilor lor” (Proverbe 24:12-22).

12. Cât despre batjocura ta de mine și a numelui meu de creștin, nu știi ce spui. În primul rând, ceea ce este uns este plăcut și folositor și nu trebuie batjocorit. Căci care corabie poate fi utilă și puternică dacă nu este mai întâi unsă? Sau care turn sau casă poate fi frumoasă și confortabilă dacă nu este unsă?

Cine, intrând în această viață sau ieșind în palestră, nu este uns cu untdelemn? Ce lucrare sau podoabă poate avea frumusețe dacă nu este unsă și purificată? Mai mult, aerul și toate lucrurile cerești sunt într-un fel unse cu lumină și suflare.

Și nu vrei să fii uns cu untdelemnul lui Dumnezeu? De aceea suntem numiți creștini, pentru că suntem unși cu untdelemnul lui Dumnezeu.

13. Încă negi învierea morților și spui: arată-mi măcar pe unul care a înviat din morți, ca să văd și să cred. Dar, în primul rând, ce lucru mareț este că crezi după ce ai văzut un eveniment? Apoi, crezi că Hercule s-a ars și este încă în viață, că Asclepius a fost lovit de fulger și a înviat? Și nu crezi ce a spus Dumnezeu? Poate că ți-aș putea arăta un mort care a înviat și este încă în viață, dar nici asta nu ai crede. Dumnezeu îți dă multe dovezi care te dispun să-L crezi. Dacă dorești, fii atent la sfârșitul anotimpurilor, la zilele și la nopți, la cum se termină și cum se ridică din nou.

Nu există oare și o înviere a semințelor și a fructelor, și este aceasta spre beneficiul oamenilor? De exemplu, când un bob de grâu sau alte semințe este aruncat în pământ, acesta moare mai întâi și se descompune, dar apoi se ridică și stă în picioare ca un spic. Și nu produc oare pomii, prin porunca lui Dumnezeu, în anumite momente fructe care înainte erau ascunse și invizibile?

Din nou, uneori o vrabie sau altă pasăre, după ce a înghițit o sămânță dintr-un măr, smochin sau alt copac, zboară spre un deal stâncos sau mormânt și acolo aruncă sămânța din stomacul său; apoi, după ce a prins rădăcini, crește și se transformă într-un copac, deși înainte se afla în stomac și a trecut printr-o căldură atât de puternică. Toate acestea se fac prin înțelepciunea lui Dumnezeu pentru a dovedi prin aceasta că Dumnezeu poate săvârși învierea generală a tuturor oamenilor. Dar dacă vrei să vezi un spectacol mai minunat ca dovadă a învierii - nu numai din lucrurile pământești, ci și din cele cerești, atunci imaginează-ți învierea lunară a lunii, cum scade, dispare și răsare din nou.

Gândește-te din nou, prietene, la lucrarea învierii, care se săvârșește în tine, deși nu știi. Poate că ai fost supus vreunei boli și ți-ai pierdut corpul, puterea și frumusețea, dar primind milă de la Dumnezeu și vindecare, ți-ai redat din nou sănătatea trupeză, frumusețea și puterea; și precum nu știai unde s-a dus carnea ta pierdută, tot așa nu știi de unde a apărut și de unde a venit. Vei spune: din hrană și sucuri transformate în sânge. Ei bine, dar aceasta este și lucrarea lui Dumnezeu, care rânduiește așa, și nu a altcuiva.

14. Așadar, nu fiți necredincioși, ci credeți. Și eu nu credeam mai înainte că se va întâmpla așa ceva; dar acum cred, după ce am luat aminte la aceste dovezi și am citit împreună scrierile sfinte ale sfinților proroci, care, inspirați de Duhul lui Dumnezeu, au vestit mai înainte cele trecute așa cum s-au întâmplat, cele prezente așa cum se întâmplă și cele viitoare așa cum se vor împlini. Așadar, fiind convinși de cele ce se întâmplă și care au fost vestite mai dinainte, nu rămân în necredință, ci cred, ascultând de Dumnezeu.

Și voi, dacă vreți, ascultați-L și credeți, pentru ca, dacă nu credeți acum, să fiți siliți să credeți atunci prin chinuri veșnice. Întrucât aceste pedepse au fost prezise de profeți, poeți și filozofii voștri care au venit după ei au furat învățătura despre ele din scripturile sfinte pentru a da credibilitate opiniilor lor. Și ei înșiși au prezis pedepsele care aveau să-i lovească pe cei răi și necredincioși, astfel încât acestea să fie cunoscute de toți și unii să nu poată spune: n-am auzit și n-am știut.

Dacă vrei, și tu ar trebui să citești cu atenție scripturile profetice, iar ele te vor călăuzi cu siguranță să eviți chinurile veșnice și să primești binecuvântările veșnice ale lui Dumnezeu.

Căci „Cel ce a dat gura să vorbească, a întocmit urechile să audă și a creat ochii să vadă” (Exod 4:11; Ps. 93:3), examinează totul și va executa o judecată dreaptă, răsplătind fiecăruia după faptele sale.

Celor ce caută neîncetat nestricăciunea prin fapte bune, El le dăruiește viață veșnică, bucurie, pace, odihnă și multe binecuvântări, „pe care ochiul n-a văzut-o, urechea n-a auzit-o și la inima omului nu s-au suit” (1 Corinteni 2:9), dar cei ce nu cred, disprețuiesc și nu se supun adevărului, ci ascultă de nedreptate, fiindcă sunt plini de curvie, adulter, fapte rușinoase, lăcomie și idolatrie fără de sfânt, vor fi cuprinși de mânie și indignare, de întristare și angoasă și, în cele din urmă, îi va lua focul veșnic.

Întrucât ești prietenul meu, ai spus: arată-mi Dumnezeul tău, atunci acesta este Dumnezeul meu și te sfătuiesc să te temi de El și să crezi în El.

CARTEA A DOUA

1. În conversația pe care am avut-o acum câteva zile, dragă Autolycus, când m-ai întrebat cine este Dumnezeul meu și ți-ai luat puțin timp să-mi ascuți cuvintele, ți-am povestit despre religia mea; apoi ne-am despărțit foarte prietenos unul de celălalt și ne-am dus fiecare la casa lui, deși la început m-ai primit aspru: știi și îți amintești că învățătura noastră ți s-a părut o prostie.

Întrucât după aceea chiar tu m-ai întrebat, atunci, deși sunt neștiutor în cuvânt (2 Corinteni 11:6), totuși, vreau acum în această carte să-ți dovedesc mai temeinic inutilitatea osteneții tale și deșertăciunea slujbei în care te afli și, în același timp, să-ți prezint adevărul ca fiind evident pentru tine prin unele dintre povestirile tale istorice, pe care le citești, dar poate că nu le înțelegi pe deplin.

2. Mi se pare ridicol că cioplitorii în piatră, sculptorii, pictorii sau topitorii fac, scriu, cioplesc, turnează și fabrică zei, care, după ce sunt terminați de artiști, nu sunt considerați de aceștia fără valoare; dar când sunt cumpărați și așezați într-un așa-zis templu sau într-o casă oarecare, nu numai cei care i-au cumpărat le aduc jertfe, ci și cei care i-au făcut și i-au vândut vin cu zel și cu o provizie de jertfe și libații pentru a li se închina și a-i onora ca zei, uitând că acești zei sunt aceiași cum erau în mâinile lor, piatră, cupru, lemn, vopsea sau altă substanță. Acest lucru s-a întâmplat cu siguranță și vouă, care citiți istoriile și genealogiile zeilor imaginari. Căci atunci când citiți despre originea lor, îi onorați ca oameni; și apoi îi numiți zei și îi venerați, fără să vă dați seama sau să înțelegeți că s-au născut așa cum sunt la originea lor în poveștile pe care le citiți.

3. De când s-au născut zeii voștri, rasa lor a fost atunci foarte rodnică. Dar unde se vede acum că se nasc zei? Căci dacă atunci au zămislit și s-au născut, este evident că zeii trebuie să se nască până în ziua de azi; altfel aceasta trebuie considerată o slăbiciune; fie au îmbătrânit, motiv pentru care nu mai nasc, fie au murit și nu mai există. Dacă s-au născut zeii, atunci trebuie să se nască până în ziua de azi, așa cum oamenii se mai nasc; chiar și zeii trebuie să fie mai

numeroși decât oamenii, așa cum spune Sibila: „Dacă zeii zămislesc și rămân nemuritori, atunci s-ar născut mai mulți zei decât oameni și nu ar mai fi loc pentru ca cineva să devină muritor”. Căci dacă oamenii, care sunt muritori și de viață scurtă, au totuși copii și nu au încetat să se nască, astfel încât orașele și satele sunt pline de ei și chiar câmpurile sunt populate: cu cât mai mult nu ar trebui zeii, care, potrivit poezilor, nu mor, să nască și să se nască, când spui că zeii s-au născut?

De ce muntele numit Olimp a fost cândva locuit de zei, dar acum este gol? Sau de ce Zeus a fost odinioară pe Muntele Ida și se știa că locuia acolo, potrivit lui Homer și al altor poeți, dar acum locul său este necunoscut?

Și de ce nu era peste tot, ci era într-o singură parte a pământului? Fie nu-i păsa de celelalte, fie nu putea fi peste tot și să aibă grijă de toate. Căci dacă era, de exemplu, în partea de est, nu era în cea de vest; și, din nou, dacă era în vest, nu era în est. Acum este potrivit ca Dumnezeu Cel Preaînalt, Dumnezeu atotputernic și adevărat, nu numai să fie omniprezent, ci și să vadă totul și să audă totul și să nu fie limitat la vreun loc; altfel, locul care îl conține ar fi mai mare decât El, căci ceea ce conține mai mult este conținut, iar Dumnezeu nu este limitat de loc, ci este El însuși receptaculul tuturor lucrurilor.

Apoi, de ce a părăsit Zeus Ida? A fost pentru că era mort sau nu-i mai plăcea acel munte? Unde s-a dus? În rai? Nu. Veți spune, poate, în Creta? Într-adevăr, mormântul său este acolo și astăzi. Sau veți spune că s-a dus la Pisa, unde și astăzi glorifică iscusința mâinilor lui Phidias? Să ne întoarcem acum la scrierile filozofilor și poezilor voștri.

4. Unii dintre stoici spun că nu există Dumnezeu deloc, sau dacă există, susțin că El nu are grijă de nimic altceva decât de Sine Însuși. Și această idee a fost pe deplin demonstrată de nebunia lui Epicur și a lui Chrysipp. Alții spun că totul se întâmplă din întâmplare, că lumea este necreată și natura este eternă și nu au îndrăznit să afirme că nu există deloc Providență a lui Dumnezeu, ci spun că conștiința fiecăruia este Dumnezeu. Alții susțin că Dumnezeu este un spirit, care trece prin toate. Platon și adepții săi îl recunosc pe Dumnezeu ca fiind fără început, tatăl și creatorul a tot, dar apoi presupun că Dumnezeu și materia sunt fără început și că aceasta din urmă este coeternă cu Dumnezeu. Dacă Dumnezeu este fără început și materia este fără început, atunci Dumnezeu nu mai este creatorul a tot, așa cum cred platonicienii și nu rămâne nicio suveranitate a lui Dumnezeu, așa cum admit ei. Mai mult, așa cum Dumnezeu, fiind fără început, este și neschimbător, tot așa materia, dacă este fără început, trebuie să fie și ea neschimbătoare și egală cu Dumnezeu; căci ceea ce are un început în timp este transformabil și schimbător, dar ceea ce nu are început este intransformabil și neschimbător.

Ce este atât de măreț dacă Dumnezeu a creat lumea din materia fundamentală? Iar un om-artist, dacă primește materie de la cineva, face din ea ceea ce vrea. Puterea lui Dumnezeu se revelează în faptul că El creează din nimic ceea ce vrea, așa cum a da suflet și mișcare nu este caracteristic nimănui altcuiva decât lui Dumnezeu.

Și omul își face o imagine, dar nu poate da rațiune, suflu sau sentiment operei sale. Dumnezeu are o putere mult mai mare - să creeze sentimentul rațional, animat. După cum în toate acestea Dumnezeu este mai puternic decât omul, tot așa și prin faptul că El creează din nimic și a creat lucruri existente, atât cât vrea și cât vrea.

5. Astfel, opiniile filozofilor și scriitorilor voștri diferă. Între timp, așa cum au spus și ei, poetul Homer prezintă într-un mod diferit originea nu numai a lumii, ci și a zeilor. El spune: Oceanul este părintele zeilor și mama lui Tethys: Din el provin toate râurile și fiecare mare.

În aceste cuvinte, el nu-L arată încă pe Dumnezeu. Căci cine nu știe că oceanul este apă? Dacă este apă, atunci nu este Dumnezeu. Dar Dumnezeu, dacă El este creatorul tuturor lucrurilor, așa cum este El în realitate, El este creatorul atât al apei, cât și al mărilor. Hesiod a stabilit, de asemenea, originea atât a zeilor, cât și a lumii însăși. El, spunând că lumea a fost creată, nu a putut spune de la cine provine. Mai mult, i-a numit pe Cronos și pe fiul său Zeus, Poseidon și Pluto zei, iar noi știm că aceștia sunt mai târziu decât lumea. El spune, de asemenea, că Cronos a fost învins de Zeus, fiul său.

Iată cuvintele sale: „După ce l-a învins prin forță pe tatăl său, Cronos, a distribuit în mod egal și a înmănat diverse onoruri nemuritorilor.”

Apoi vorbește despre fiicele lui Zeus, pe care le numește Muzele, și le cere să-i spună cum s-a întâmplat totul: „Trăiască, fiice ale lui Zeus! Dați-mi un cântec plăcut. Cântați despre neamul zeilor binecuvântați, mereu prezenți, care s-au născut din pământ și din cerul înstelat și din noaptea întunecată, care au fost hrăniți de marea sărată. Spuneți-mi cum au apărut prima dată zeii și pământul, râurile și marea nemărginită cu valuri spumoase și stelele strălucitoare și cerul spațios de deasupra. Spuneți-mi cum au împărțit zeii bogățiile și onorurile și cum au populat prima dată Olimpul cu multe dealuri. Spuneți-mi aceasta, Muze, care ați trăit pe vârfurile Olimpului de la început, spuneți-mi care dintre aceste ființe a apărut prima.”

Dar cum au știut Muzele, care erau mai tinere decât lumea, despre asta? Și cum i-au putut spune lui Hesiod când tatăl lor nu se născuse încă?

6. Hesiod presupune într-un fel materia ca existentă și vorbește despre crearea lumii în următoarele cuvinte: „Mai întâi a venit haosul, apoi pământul spațios, cea mai sigură temelie pentru nemuritorii care locuiesc pe înălțimile Olimpului înzăpezit, apoi sumbru Tartarul în adâncurile pământului vast și Eros, cel mai frumos dintre zei, care alungă grija și suprimă sfatul rațional în inimile tuturor zeilor și oamenilor. Din haos au venit Erev și noaptea neagră, iar pământul a produs mai întâi un cer înstelat egal cu el însuși, astfel încât să-l acopere din toate părțile și să servească drept locuință sigură zeilor binecuvântați; a născut și munți înalți, locuințe plăcute pentru nimfele divine care locuiesc pe înălțimile împădurite. Și apa stearpă cu valurile sale spumoase l-a născut pe Pont fără îmbrățișarea iubirii și, după ce s-a unit cu cerul, a născut oceanul cu vârtejurile sale adânci.”

Acestea fiind spuse, el nu a arătat încă cine a fost creat toate lucrurile. Căci, dacă la început a existat haos și a existat dinainte o anumită materie necreată, cine a aranjat-o în cele din urmă și i-a dat ordine și formă? Materia însăși și-a dat formă și frumusețe? Zeus mult mai târziu nu numai decât materia, ci și decât lumea și mulți oameni, așa cum a făcut-o și Părintele Cronos însuși. Sau mai degrabă, a existat o forță puternică care a creat-o, adică Dumnezeu, care a și împodobit-o?

Mai mult, Hesiod este în toate privințele un vorbăreț, care se contrazice. Căci, după ce a pomenit de pământ, cer și mare, spune că din ele au provenit zeii, iar din zei niște oameni îngrozitori, asemănători cu zeii, generația Titanilor, Ciclopilor și Giganților, precum și zeii egipteni, sau mai degrabă, oameni goi, așa cum spune Apollonide, supranumit Horapius, în cartea intitulată „Semenuthi” și în celelalte lucrări istorice ale sale despre religia și regii Egiptului.

7. De ce să relatez fabulele absurde ale elenilor - despre Pluto, regele întunericului, despre Poseidon, ascuns sub mare, care s-a îndrăgostit de Melanite și a născut un fiu - un devorator de oameni, sau poveștile tragice pe care scriitorii voștri le-au compus despre fiii lui Zeus? Ei înșiși își oferă genealogia, arătând că s-au născut oameni, nu zei. Comedianul Aristofan în comedia „Păsările”, atingând crearea lumii, spune că lumea și-a primit originea originală dintr-un ou: Noaptea cu aripi negre a născut mai întâi un ou.

Mai mult, Satirul, relatând generațiile alexandrinilor, începând cu Filopator, supranumit Ptolemeu, spune că Dionysos a fost strămoșul său; prin urmare, Ptolemeu a format prima generație. Iată ce spune Satyrus: „Din Dionysos și Althea din Festos s-a născut Deianira, din ea și Heracles, fiul lui Zeus, Hyllus, din el Cleodemus, din el Aristomachus, din el Temenus, din el Cysus, din el Maron, din el Thestia, din ea Acoi, din el Aristomedes, din el Caranus, din el Cynes, din el Tirimmus, din el Perdiccus, din el Philip, din el Aeron, din el Alectus, din el

Amyntus, din el Vokr, din el Menager, din el Arsinoe, din ea și Lagus Ptolemeu Soter, din el și Veronica Ptolemeu Philadelphus, din el și Arsinoe Ptolemeu Euergetes, din el și Veronica, fiica lui Magus, regele Cirenei, Ptolemeu Philopator. Aceasta este relația dintre Dionysos și regii Alexandriei. Prin urmare, în tribul lui Dionysos există clanuri distinse: clanul Althean din fosta soție a lui Dionysos, fiica lui Thestius, Althea; clanul Deianiran de la fiica lui Dionysos și a Altheei, soția lui Heracles. Apoi, clanurile lor au alte nume: clanul Ariadnei de la fiica lui Minos, soția lui Dionysos, fiica cerului, care a copulat cu Dionysos sub forma unui cârmaci de corabie; Thestienii de la Thestius, tatăl Altheei; Toastienii de la Thoast, fiul lui Dionysos; clanul Staphylan de la Staphylus, fiul lui Dionysos; clanul Evenan de la Eunous, fiul lui Dionysos; clanul Maranian de la Maron, fiul lui Ariadne și al lui Dionysos. Toți aceștia sunt fiii lui Dionysos.” Cu toate acestea, au existat și încă există multe alte nume: Heraclide - de la Heracles, Apollonide și Apollonieni de la Apollo, Posidonieni - de la Poseidon și Dieani și Diogene - de la Zeus.

8. Mai e nevoie să mai enumăr multe alte nume și genealogii de acest gen? Așa se înșală toți scriitorii, poeții și filozofii voștri, și cu atât mai mult cei care se bazează pe ei. Au compus fabule și povești prostești despre zeii lor, căci i-au reprezentat nu ca zei, ci ca oameni, unii ca bețivi, alții ca adulterini și ucigași.

Și în ceea ce privește originea lumii, au spus povești absurde și contradictorii. Mai întâi, unii, așa cum am arătat mai sus, au declarat că lumea nu este creată; iar ei, afirmând lipsa de început a lumii și eternitatea naturii, vorbesc contrar celor care susțin că lumea este creată. Căci opinia lor se bazează pe coniecturi și raționament uman, și nu pe adevăr. Unii au spus că există Providență, iar alții le-au respins învățătura. Aratus spune: „Să începem cu Zeus, pe care noi, oamenii, nu încetăm niciodată să-l numim: toate străzile și piețele oamenilor sunt pline de Zeus, marea și porturile sunt pline de el; ne folosim de Zeus peste tot. Suntem urmașii lui: el, prin harul său, dăruiește oamenilor bunăstare și îi îndeamnă la muncă, insuflând grija pentru viață; el spune când pământul este cel mai potrivit pentru boi și pentru cazma, când este momentul favorabil pentru a ara pământul și a semăna sămânța în el.”

Pe cine să credem, pe Aratus sau pe Sofocle, care spune: „Nu există Providență; cel mai bine este să trăiești după întâmplare, așa cum poți”?

Dar Homer nu este de acord cu el, căci spune: „Viteazul Zeus îi preamărește și îi imploră pe muritori”.

Și Simonide: „Nimeni, nici cetate, nici om, n-a dobândit vreodată vitejie fără zei; Dumnezeu este înțelept, dar printre oameni nu există nimic fără nedreptate.”

Euripide spune ceva similar: „Nimic nu li se întâmplă oamenilor fără Dumnezeu”.

Și Menandru: „Nimănui nu-i pasă de noi în afară de Dumnezeu.”

Și Euripide: „Când Dumnezeu vrea să mântuiască, va da multe mijloace de mântuire.” Și în alt loc: „Dacă Dumnezeu vrea, vei fi mântuit, chiar dacă plutești pe un pai.”

Și au exprimat multe astfel de opinii și chiar s-au contrazis pe ei înșiși. Sofocle, care a negat Providența lui Dumnezeu, spune în alt loc: „Un muritor nu va scăpa de lovitura lui Dumnezeu”.

Mai mult, uneori introduceau o multitudine de zei, alteleori vorbeau despre suveranitatea unică a lui Dumnezeu și apoi, în timp ce unii recunoșteau Providența, alții îi respingeau existența.

De aceea, Euripide face următoarea mărturisire: „Studiem multe lucruri cu deplină speranță, dar trudim în zadar și nu știm nimic”.

Astfel, ei mărturisesc involuntar că nu cunosc adevărul; și că ceea ce au spus, au spus-o la sugestia demonilor. Și într-adevăr, poeții Homer și Hesiod, inspirați, cum spun ei, de Muze, au vorbit sub influența fanteziei și a iluziei, dintr-un spirit nu pur, ci înșelător. Acest lucru este dovedit clar de faptul că cei posedați de demoni chiar și în prezent invocă în numele adevăratului Dumnezeu, iar aceste spirite false mărturisesc însele că sunt demoni, care au acționat odinioară în acei poeți. Cu toate acestea, unii dintre ei, ajungând la o stare sufletească sănătoasă, au spus ceva în acord cu profeții, astfel încât acest lucru servește drept mărturie împotriva lor și împotriva tuturor oamenilor, de exemplu, despre suveranitatea unică a lui Dumnezeu, despre judecata viitoare și despre alte adevăruri.

9. Dar au fost oameni ai lui Dumnezeu, umpluți de Duhul Sfânt și profeți adevărați, inspirați și înțelepți de Dumnezeu Însuși, care au primit de sus cunoștință, sfințenie și dreptate. Aceștia au fost onorati să fie organe ale lui Dumnezeu și vase ale înțelepciunii de la Dumnezeu, prin care vorbeau și despre crearea lumii și despre toate celelalte. Ei preziceau ciumi, foamete, războaie. Și nu unul sau doi, ci mulți au apărut în diferite momente printre evrei, așa cum a făcut Sibila printre greci: și toți vorbeau în acord unii cu alții, atât despre ceea ce se întâmplase înaintea lor, cât și despre ceea ce s-a împlinit în vremea lor și despre ceea ce se împlinește acum sub ochii noștri; de aceea suntem încrezători și cu privire la viitor, că se va împlini așa cum s-a împlinit primul.

10. Și mai întâi de toate, profeții ne-au învățat cu acord că Dumnezeu a creat toate lucrurile din nimic. Căci nimic nu este coetern cu Dumnezeu, ci fiind El

Însuși un loc (căci nu există spațiu mai mare decât El Însuși și capabil să-L cuprindă), neavând nevoie de nimic și existând mai înainte de veacuri, a voit să-l creeze pe om, pentru ca acesta să fie cunoscut de El, și pentru El a pregătit lumea. Cel ce este creat are nevoie de una sau alta, dar Cel ce nu are început nu are nevoie de nimic. De aceea, Dumnezeu, având Cuvântul Său în sânul Său [23], L-a zămislit, revelându-L împreună cu Înțelepciunea Sa înainte de toate lucrurile. El a avut acest Cuvânt ca executor al lucrărilor Sale și prin El a creat toate lucrurile. Se numește început, pentru că domnește și are stăpânire asupra a tot ceea ce a fost creat prin El. Fiind Duhul lui Dumnezeu [24], începutul, înțelepciunea și puterea Celui Preaînalt, a coborât peste profeți și a vorbit prin ei despre crearea lumii și despre orice altceva. Căci la facerea lumii nu au fost profeți, ci Înțelepciunea lui Dumnezeu, care era în El, și Cuvântul Său sfânt, care era pururea prezent cu El. De aceea, prin prorocul Solomon vorbește astfel: „Când a pregătit cerurile, Eu am fost cu El; și când a pus temeliiile pământului, Eu am fost cu El, pregătindu-le” (Prov. 8:27-29). Moise, care a trăit cu mulți ani înaintea lui Solomon, sau mai degrabă Cuvântul lui Dumnezeu prin el, ca printr-un instrument, spune: „La început Dumnezeu a făcut cerurile și pământul” (Gen. 1:1). Mai întâi a menționat începutul și creația, apoi L-a numit pe Dumnezeu; căci nu trebuie să se folosească numele lui Dumnezeu în zadar și în zadar. Căci înțelepciunea lui Dumnezeu a prevăzut dinainte că unii vor spune prostii și vor introduce o mulțime de dumnezei inexistenți. De aceea, pentru ca adevăratul Dumnezeu să fie cunoscut din lucrările Sale și pentru ca să se vadă că Dumnezeu prin Cuvântul Său a creat cerul și pământul și ceea ce este în ele, se spune: „La început Dumnezeu a făcut cerul și pământul”.

Apoi, vorbind despre crearea lor, ne arată: „pământul era nevăzut și fără formă, iar întuneric era peste fața adâncului și Duhul lui Dumnezeu se mișca peste fața apelor” (Gen. 1, 2). Aceasta este ceea ce ne învață mai întâi dumnezeiasca Scriptură; arătând într-un fel că materia din care Dumnezeu a creat și a orânduit lumea și-a primit începutul și a fost creată de Dumnezeu.

11. Începutul creației este lumina, deoarece lumina face vizibil ceea ce este creat. De aceea se spune: „Și Dumnezeu a zis: «Să fie lumină!» Și a fost lumină; și Dumnezeu a văzut lumina că era bună” – pentru om, desigur.

„Dumnezeu a despărțit lumina de întuneric; și Dumnezeu a numit lumina Zi, iar întunericul l-a numit Noapte. Și a fost seară și a fost dimineață: aceasta a fost ziua întâi. Și Dumnezeu a zis: „Să fie o întindere între ape și ea să despartă apele de ape.” Și așa a fost. Dumnezeu a creat întinderea și a despărțit apele care erau sub întindere de apele care erau deasupra întinderii. Dumnezeu a numit întinderea Cer. Și Dumnezeu a văzut că era bună. Și a fost seară și a fost dimineață: aceasta a doua zi. Și Dumnezeu a zis: „Să se strângă apele care sunt sub cer la un loc și să se arate uscatul.” Și așa a fost. Apele s-au strâns la

locurile lor și s-a arate uscatul. Dumnezeu a numit uscatul Pământ, iar adunarea apelor a numit-o Mări. Dumnezeu a văzut că era bună. Și Dumnezeu a zis: „Să dea pământul iarbă care face sămânță după soiul ei și pomi roditori care fac rod după soiul lor, cu sămânța lor în ele.” Și așa a fost. Și pământul a dat iarbă „...pomi roditori care să dea rod după soiul lor, cu sămânță după soiul lor, pe pământ.” Dumnezeu a văzut că aceasta era bună. Și a fost seară și a fost dimineață: aceasta a treia zi. Dumnezeu a zis: „Să fie niște lumini pe întinderea cerului, ca să lumineze pământul și să despartă ziua de noapte; ele să slujească de semne pentru anotimpuri, zile și ani; și să stea pe întinderea cerului ca să lumineze pământul.” Și așa a fost. Dumnezeu a făcut cei doi mari lumini: lumina cea mare ca să stăpânească ziua și lumina cea mică ca să stăpânească noaptea. I-a pus pe întinderea cerului, ca să lumineze pământul și să stăpânească ziua și noaptea și să despartă lumina de întuneric. Dumnezeu a văzut că aceasta era bună. Și a fost seară și a fost dimineață: aceasta a patra zi. Dumnezeu a zis: „Să scoată apele viețuitoare cu suflet viu și păsări care zboară pe pământ, sub întinderea cerului.” Și așa a fost. Dumnezeu a făcut lumina cea mare, balene și orice viețuitoare care se mișcă, pe care le-au scos apele după soiul lor, și orice pasăre înaripată după soiul lor. Dumnezeu a văzut că era bine. Și Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând: „Fiți roditori, înmulțiți-vă și umpleți apele mării; și păsările să se înmulțească pe pământ.” Și a fost seară și a fost dimineață: ziua a cincea. Dumnezeu a zis: „Să scoată pământul viețuitoare după soiul lor: patru picioare, târătoare și fiare sălbatică după soiul lor.” Și așa a fost. Dumnezeu a creat fiarele pământului după soiul lor, vitele după soiul lor și tot ce se târăște pe pământ. Dumnezeu a văzut că era bine. Și Dumnezeu a zis: „Să facem om după chipul Nostru și după asemănarea Noastră; și el să stăpânească peste peștii mării, peste păsările cerului, peste vite și peste tot pământul și peste orice târătoare care se târăște pe pământ.” Dumnezeu a făcut omul, l-a făcut după chipul lui Dumnezeu; bărbat și femeie i-a creat. Dumnezeu i-a binecuvântat, zicând: „Fiți!” „Rodiți, înmulțiți-vă și umpleți pământul și supuneți-l și stăpâniți peste peștii mării, peste păsările cerului și peste toate vitele și peste tot pământul și peste toate vietățile care se târăsc pe pământ.” Dumnezeu a zis: „Iată, v-am dat orice iarbă care face sămânță și care este pe fața întregului pământ și orice pom care are în el rod cu sămânță și cu sămânță; acesta vă va fi hrană.” „...le-am dat ca hrană tuturor fiarelor pământului, tuturor păsărilor cerului și tuturor vietăților care se târăsc pe pământ și care au în ele suflare de viață, toate iarba verde.” Și așa a fost. Dumnezeu a văzut tot ce crease și era foarte bun. Și a fost seară și a fost dimineață: ziua a șasea. Astfel au fost sfârșite cerurile și pământul și toată podoaba lor. În ziua a șasea, Dumnezeu Și-a sfârșit lucrarea pe care o făcuse și S-a odihnit în ziua a șaptea de toată lucrarea Lui pe care o făcuse. Dumnezeu a binecuvântat ziua a șaptea și a sfințit-o, pentru că în ea S-a odihnit de toată lucrarea Lui pe care o începuse Dumnezeu să o facă” (Geneza 1:3-11 și următoarele).

12. Această creație de șapte zile, niciun om nu poate explica cum se cuvine, nici nu poate descrie întreaga ei dispensație, chiar dacă ar avea o mie de guri și o mie de limbi; nici dacă cineva ar trăi o mie de ani în această lume, nu ar putea spune ceva vrednic despre ea, datorită măreției superioare și bogăției înțelepciunii lui Dumnezeu inerente acestei creații de șase zile. Mulți scriitori, imitând acest lucru, au încercat să povestească crearea lumii și, deși au folosit acest ajutor pentru a explica crearea lumii și a naturii umane, totuși, nu au spus nici măcar o scânteie care să semene cu adevărul. Desigur, ceea ce spun filozofii, istoricii și poeții voștri pare demn de crezut din cauza înfrumusețării discursului lor, dar prostia și golul prezentării lor sunt dezvăluite de faptul că au multe prostii și nu se găsește nici cea mai mică particulă de adevăr, căci chiar și ceea ce spun ei aparent că este adevărat este amestecat cu eroare.

Așa cum otrava mortală amestecată cu miere sau vin face ca întregul amestec să fie nociv și lipsit de valoare, tot așa elocvența lor este o muncă zadarnică, sau mai degrabă o pacoste pentru cei care cred în ea. În plus, vorbeau despre ziua a șaptea, al cărei nume îl folosesc toți, dar majoritatea nu îl înțeleg; căci ceea ce evreii numesc Sabat este tradus în elină - heudomada - un nume care este folosit în întreaga rasă umană, dar nu știu din ce motiv îl numesc așa. Cât despre povestea poetului Hesiod, că din Haos s-au născut Erev, Pământ și Eros, care domnește peste zeii săi imaginari și peste oameni, este goală, absurdă și străină de orice adevăr, căci Dumnezeu nu ar trebui să fie biruit de plăcere, deoarece chiar și oamenii pricepuți se abțin de la orice plăcere rușinoasă și dorință rea.

13. Iar faptul că Hesiod începe povestea creării lumii cu lucruri pământești este un gând omenesc, denigrator și neputincios în raport cu Dumnezeu. Căci omul, fiind jos, începe să construiască o casă din pământ și nu o poate ridica cum se cuvine și nu poate face un acoperiș dacă nu pune mai întâi temelia.

Puterea lui Dumnezeu se descoperă în faptul că El creează lucrurile din nimic și așa cum îi place. Căci „cele ce sunt cu neputință la oameni sunt cu putință la Dumnezeu” (Luca 8:27). De aceea, profetul spune că, mai întâi de toate, cerul a fost creat de El ca un acoperiș. „La început”, spune el, „Dumnezeu a făcut cerul” (Geneza 1:1), adică prin Început a fost creat cerul, așa cum am arătat mai sus (vezi Capitolul 10).

El numește pământ ceea ce într-un anumit fel slujește drept temelie și temelie; abisul, mulțimea apelor și întunericul, întrucât cerul creat de Dumnezeu, ca un acoperiș, acoperea apele împreună cu pământul; iar duhul care se mișca peste ape, ceea ce Dumnezeu a dat creaturii pentru însuflețirea ei, precum sufletul omului, unind subtilul cu subtilul (căci duhul este subtil și apa este subtilă), pentru ca duhul să hrănească apa, iar apa împreună cu duhul, trecând peste tot, să hrănească întreaga creație. Acest unic duh, având asemănarea luminii, se afla

între apă și cer, pentru ca într-un anumit fel întunericul să nu vină în contact cu cerul, care este foarte aproape de Dumnezeu, înainte ca Dumnezeu să spună: „Să fie lumină”.

Astfel, cerul, asemenea unei bolte, îmbrățișa toată materia, care semăna atunci cu un bloc. Căci un alt profet, pe nume Isaia, a spus despre cer: „Dumnezeu a făcut cerul ca o boltă și l-a întins ca un cort ca să locuiască în el” (Isaia 40:22). De aceea, porunca lui Dumnezeu, adică Cuvântul Său, arătându-se ca o lumânare într-o cameră închisă, a luminat tărâmul ceresc, creând lumină separat de lume. „Și Dumnezeu a numit lumina Zi, iar întunericul a numit Noapte”; căci cu adevărat omul nu putea numi lumina zi sau întunericul noapte, nici nu putea da nume celorlalte specii, dacă nu ar fi primit nume de la Dumnezeu Creator.

Chiar la începutul poveștii despre facerea lumii, Sfânta Scriptură nu vorbește despre această întindere pe care o vedem, ci despre un alt cer, nevăzut pentru noi, pentru care acest cer vizibil pentru noi se numește întindere și în care jumătate din ape sunt păstrate pentru a servi omenirii la ploi, averse și rouă. Cealaltă parte a apei este lăsată în pământ pentru râuri, izvoare și mări. Când apa a acoperit astfel pământul, în special adâncurile lui, Dumnezeu prin Cuvântul Său a poruncit apelor să se adune într-un singur loc și să apară pământul, care înainte era nevăzut. Pământul a devenit vizibil, dar era încă neorganizat. Dumnezeu l-a aranjat și l-a împodobit cu tot felul de ierburi, semințe și plante.

14. Luați în considerare mai departe varietatea lor, frumusețea lor excelentă și numărul lor, cum reprezintă învierea ca un tip al învierii viitoare a tuturor oamenilor. Cine nu va fi uimit să vadă un smochin crescând dintr-o sămânță de smochin sau copaci mari răsărind din alte semințe foarte mici? Iar marea ne prezintă o oarecare asemănare a lumii. Căci, așa cum marea, dacă nu ar fi susținută de valul râurilor și izvoarelor, s-ar fi uscat de mult din cauza sărăturii sale, tot așa lumea, dacă nu ar avea legea lui Dumnezeu și profeții, din care izvorăsc dulceața, mila, adevărul și învățătura sfintelor porunci ale lui Dumnezeu, ar fi pierit de mult din cauza răutății și păcatelor care se înmulțesc în ea. Și precum există insule locuite în mare, bogate în ape bune și roditoare, având locuri liniștite și limanuri, în care cei furtunoși își pot găsi refugiu, așa Dumnezeu a dat lumii tulburate și chinuite de păcate adunări numite biserici sfinte, în care, ca în limanuri bine rânduite, se păstrează învățătura adevărului, la care apelează cei ce vor să se mântuiască, de îndată ce devin iubitori de adevăr și vor să scape de mânia și judecata lui Dumnezeu. Și precum există alte insule, stâncoase, fără apă, sterpe, pline de fiare sălbatice și nelocuite, periculoase pentru marinari și expuse furtunilor, împotriva cărora se sfărâmă corăbiile și pier cei ce se acostează la ele, tot așa există învățături false: acestea sunt erezii, care îi distrug pe cei ce se acostează la ele. Căci ei nu sunt călăuziți de cuvântul adevărului, ci, asemenea piraților, după ce și-au umplut corăbiile, lovesc cu bună știință locurile

menționate mai sus pentru a le distruge, așa se întâmplă și cu cei ce se abat de la adevăr - pier din cauza rătăcirii lor.

15. În a patra zi au fost creați luminatorii. Dumnezeu, în preștiința Sa, cunoștea delirurile filozofilor deșartă, care, respingându-L pe Dumnezeu, spuneau că produsele pământului se nasc din luminatori; prin urmare, pentru ca adevărul să fie manifest, plantele și semințele au fost create înaintea luminatorilor; căci ceea ce este mai târziu nu poate produce ceea ce îl precede. Aceasta conține imaginea unui mare mister. Căci soarele este chipul lui Dumnezeu, iar luna omului. Și așa cum soarele întrece luna în putere și glorie, tot așa Dumnezeu îl întrece cu mult pe om; și așa cum soarele este întotdeauna plin și nu se micșorează, tot așa Dumnezeu rămâne întotdeauna perfect, plin de toată puterea, rațiunea, înțelepciunea, nemurirea și tot binele. Dar luna este chipul omului, în fiecare lună scăzând și parcă murind, apoi născându-se și crescând, reprezentând învierea viitoare. În mod similar, acele trei zile care au fost înainte de crearea luminatorilor sunt imagini ale Treimii, ale lui Dumnezeu și ale Cuvântului Său și ale Înțelepciunii Sale [\[25\]](#). Iar ziua a patra este chipul omului, care are nevoie de lumină, pentru ca Dumnezeu, Cuvântul, Înțelepciunea, omul să existe. De aceea, luminatorii au fost creați în ziua a patra. Iar aranjamentul stelelor reprezintă economia și ordinea celor drepti, a celor pioși și a celor care păzesc legea și poruncile lui Dumnezeu. Căci stelele cele mai strălucitoare și mai strălucitoare sunt chipuri ale profeților; de aceea rămân nemișcate și nu se mișcă dintr-un loc în altul. Alte stele, mai puțin strălucitoare, sunt chipul oamenilor dreptilor. Dar cele care rătăcesc și se mișcă dintr-un loc în altul, așa-numitele planete, îi reprezintă pe cei care se îndepărtează de Dumnezeu și abandonează legea și poruncile Sale.

16. În a cincea zi, creaturile vii au fost create din apă și prin ele se descoperă și înțelepciunea multă a lui Dumnezeu. Căci cine poate număra mulțimea și varietatea felurilor lor? Mai mult, cei creați din apă au fost binecuvântați de Dumnezeu, pentru ca și aceasta să servească drept semn că oamenii care se apropie de adevăr sunt regenerați și binecuvântați de Dumnezeu și vor primi pocăință și iertarea păcatelor prin apa și baia regenerării. Dar balenele și păsările de pradă prezintă asemănarea oamenilor lacomi și criminali. Căci, așa cum printre creaturile care înoată și zboară, deși sunt de aceeași origine, există unele care trăiesc după propria lor fire și nu le fac rău celor mai slabi decât ele, ci păzesc legea lui Dumnezeu și se hrănesc cu plantele pământului, iar unele dintre ele calcă legea lui Dumnezeu mâncând carne și le fac rău celor mai slabi decât ei; tot așa și oamenii drepti, păzind legea lui Dumnezeu, nu supără și nu jignesc pe nimeni, ci trăiesc cu sfințenie și dreptate, dar oamenii lacomi, ucigași și ateii sunt ca balenele, fiarele și păsările de pradă, căci într-un fel îi devorează pe cei mai slabi decât ei. Totuși, peștii și reptilele, deși participă la binecuvântarea lui Dumnezeu, nu au primit niciun avantaj special.

17. În ziua a șasea, Dumnezeu a creat animale cu patru picioare, fiare sălbatice și reptile, dar nu le-a binecuvântat, rezervând-o omului, pe care intenționa să-l creeze în ziua a șasea. Animalele cu patru picioare și fiarele sălbatice sunt, de asemenea, o imagine a oamenilor care nu-L cunosc pe Dumnezeu, trăiesc cu răutate, se gândesc la lucrurile pământești și nu se pocăiesc. Căci cei ce se întorc de la fărădelege și trăiesc cu dreptate, asemenea păsărilor, se înalță în suflet, gândindu-se la lucrurile de sus și mulțumind voinței lui Dumnezeu. Dar cei ce nu-L cunosc pe Dumnezeu și trăiesc cu răutate sunt ca păsările care au pene, dar nu pot zbura în sus și nu pot zbura în înălțimile lui Dumnezeu. Astfel de oameni au numele de oameni, dar se gândesc la lucrurile de jos și pământești, fiind împovărați de păcate. Fiarele și-au primit numele din faptul că au devenit sălbatice și nu pentru că ar fi fost inițial rele sau veninoase, căci nimic rău nu a fost creat de Dumnezeu de la început, ci totul era frumos; dar păcatul omului le-a stricat, căci odată cu fărădelegea omului, au păcătuit și ele. Dacă stăpânul casei se poartă bine, atunci, desigur, și slujitorii trăiesc cu decență; dar dacă stăpânul păcătuiește, atunci și slujitorii vor păcătui; în același fel s-a întâmplat că odată cu păcatul omului, care este stăpânul tuturor, creaturile care îi slujesc se vor întoarce spre rău. Dar când omul se va întoarce din nou la o stare conformă cu natura sa, atunci și acele animale vor fi readuse la forma lor originală de blândețe.

18. Cât despre crearea omului, a o descrie este dincolo de capacitatea omului, deși povestea ei din Sfânta Scriptură este scurtă. Prin cuvintele: „Să facem om după chipul și asemănarea noastră”, Dumnezeu arată mai întâi demnitatea omului. După ce a creat totul prin cuvânt, El părea să considere acest lucru neimportant și doar crearea omului nemuritor El consideră o faptă vrednică de mâinile Sale. Mai departe, ca și cum ar avea nevoie de ajutor, Dumnezeu spune: „Să facem om după chipul și asemănarea noastră”. Nimănui altcuiva nu i-a spus: „Să facem”, ca și cum l-a creat pe om și i-a dat binecuvântarea ca acesta să se înmulțească și să umple pământul, Dumnezeu a supus totul puterii și stăpânirii Sale și a hotărât ca el să aibă inițial hrană din roadele pământului, semințe, ierburi și legume, poruncind în același timp ca animalele să aibă aceeași hrană ca și omul și ca el să se hrănească cu toate plantele pământului.

19. După ce a terminat astfel în ziua a șasea cerul, pământul, marea și tot ce este în ele, Dumnezeu „S-a odihnit în ziua a șaptea de toată lucrarea pe care o făcuse”. Apoi, Sfânta Scriptură încheie tot ce s-a spus astfel: „Aceasta este cartea mărimii cerurilor și a pământului, când au apărut ele, în ziua în care Dumnezeu a făcut cerurile și pământul și toată iarba câmpului înainte ca ea să fi crescut și toată planta câmpului înainte ca ea să fi crescut; căci Dumnezeu încă nu trimisese să plouă pe pământ și încă nu era om ca să lucreze pământul” (Geneza 2:4-5). Prin aceste cuvinte ni se arată că întregul pământ era udat la acea vreme dintr-o sursă divină și nu avea nevoie de om ca să-l cultive, ci

pământul producea totul de la sine, prin porunca lui Dumnezeu, pentru ca omul să nu fie împovărat cu muncă grea. Dar pentru ca crearea omului să fie văzută, pentru a preveni posibile dispute nesfârșite între oameni pe motiv că Dumnezeu a spus: „Să facem om”, iar creația Lui nu a fost arătată, Scriptura ne învață prin următoarele cuvinte: „Și un izvor a ieșit din pământ și a udat toată fața pământului. Dumnezeu l-a făcut pe om din țărână din pământ, i-a suflat în nări suflare de viață și omul s-a făcut un suflet viu” (Geneza 2:6-7). De aceea, sufletul este numit de mulți nemuritor. După crearea omului, Dumnezeu i-a ales un loc de locuit în țările răsăritene, frumos în lumină, strălucitor de cel mai curat aer, bogat într-o varietate de plante și în el l-a așezat pe om.

20. Scriptura relatează această istorie sacră în următoarele cuvinte: „Și Dumnezeu a sădit o grădină în Eden, spre răsărit, și a așezat acolo pe omul pe care îl zidise. Și a făcut din pământ Dumnezeu tot felul de pomi frumoși la vedere și buni de mâncat; și pomul vieții în mijlocul grădinii și pomul cunoașterii binelui și răului. Și un râu ieșea din Eden ca să ude grădina și de acolo se desparte în patru izvoare. Numele primului este Pișon; el înconjoară toată țara Evilat; acolo este aur, și aurul țării este prețios; și acolo este și antrax și o piatră verde. Numele celui de-al doilea râu este Gihon; el înconjoară toată țara Etiopiei. Al treilea râu este Tigru; el vine din răsăritul Asiriei. Al patrulea râu este Eufratul. Domnul Dumnezeu a luat pe omul pe care îl zidise și l-a așezat în grădină ca s-o lucreze și s-o păzească. Și Dumnezeu i-a dat lui Adam această poruncă: Din toți pomii din grădină să mănânci după bunul plac, dar din pomul cunoașterii binelui și răului să mănânci după bunul plac, dar din pomul cunoașterii binelui și răului să mănânci.” Să nu mâncați nici bine, nici rău, căci în ziua în care veți mânca din el, veți muri. Domnul Dumnezeu a zis: „Nu este bine ca omul să fie singur; îi voi face un ajutor potrivit lui.” Dumnezeu a făcut din pământ toate fiarele câmpului și toate păsările cerului și le-a adus la Adam. Și orice nume a dat Adam făpturilor vii, acelea le erau numele. Adam a dat nume tuturor vitelor, tuturor păsărilor cerului și tuturor fiarelor câmpului; dar pentru Adam nu s-a găsit niciun ajutor potrivit lui. Dumnezeu a adus somn peste Adam, și acesta a adormit; a luat una din coastele lui și a umplut-o cu carne în locul ei. Domnul Dumnezeu a făcut din coasta pe care a luat-o de la Adam o femeie și a adus-o la Adam. Adam a zis: „Iată, aceasta este os din oasele mele și carne din carnea mea; se va numi femeie, pentru că a fost luată din bărbatul ei.” De aceea va lăsa omul tatăl său și mama sa și se va lipi de nevasta sa și cei doi vor fi un singur trup. Și erau amândoi goi, și nu le-a fost rușine.

21. „Șarpele era mai șiret decât toate fiarele de pe pământ, pe care le făcuse Domnul Dumnezeu. Și șarpele a zis femeii: „Pentru ce a zis Dumnezeu: «Să nu mâncați din toți pomii din grădină?» Femeia a zis șarpelui: «Putem să mâncăm din toți pomii din grădină; dar din rodul pomului care este în mijlocul grădinii, Dumnezeu a zis: «Să nu mâncați din el, nici să nu vă atingeți de el, ca să nu

muriți.» Și șarpele a zis femeii: «Nu veți muri; căci Dumnezeu știe că în ziua în care veți mânca din el, vi se vor deschide ochii și veți fi ca dumnezei, cunoscând binele și răul.» Femeia a văzut că pomul era bun de mâncat și plăcut ochilor și poftă de poftă ca să priceapă; a luat din rodul lui și a mâncat; a dat și bărbatului ei care era cu ea; și au mâncat. Ochii amândurora s-au deschis și au știut că sunt goi; au cusut frunze de smochin și și-au făcut șorturi. Și au auzit glasul lui Domnul Dumnezeu se plimba prin grădină după-amiaza. Adam și soția lui s-au ascuns de Fața lui Dumnezeu printre pomii din grădină. Domnul Dumnezeu a chemat pe Adam și i-a zis: „Unde ești?” Adam i-a zis: „Ți-am auzit glasul în grădină și m-am temut, pentru că eram gol. Și m-am ascuns.” Adam i-a zis: „Cine ți-a spus că ești gol? Ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit să nu mănânci?” Adam a zis: „Femeia pe care mi-ai dat-o să fie cu mine, ea mi-a dat din pom și am mâncat.” Dumnezeu a zis femeii: „Ce ai făcut?” Femeia a zis: „Șarpele m-a amăgit și am mâncat.” Domnul Dumnezeu a zis șarpelui: „Fiindcă ai făcut lucrul acesta, blestemat ești mai mult decât toate fiarele pământului. Pe pieptul tău și pe pântecul tău te vei strecura și țărână vei mânca în toate zilele vieții tale. Voi pune vrăjmașie între tine și femeie, între sămânța ta și sămânța ei; ea îți va păzi capul și pe tine.” „El îi va păzi călcâiul. Femeii i-a zis: „Îți voi înmulți foarte mult necazurile și necazurile; cu durere vei naște copii, și pofta ta se va îndrepta spre bărbatul tău, și el va stăpâni peste tine.” Și lui Adam i-a zis: „Fiindcă ai ascultat de glasul nevestei tale și ai mâncat din pomul din care numai ți-am poruncit să nu mănânci, blestemat este pământul în munca ta; cu durere vei mânca din el în toate zilele vieții tale; spini și mărăcini îți va rodi și vei mânca iarba din câmpul tău. În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea, până te vei întoarce în pământ, căci din el ai fost luat; căci pământ ești și în pământ te vei întoarce” (Geneza 2:8-25).

Acestea sunt cuvintele Sfintelor Scripturi referitoare la istoria omului și a paradisului.

22. Îmi vei spune: Dumnezeu, după tine, nu trebuie să fie limitat de loc, cum spui atunci că a umblat în rai? - Ascultă ce-ți voi spune. Dumnezeu și Tatăl tuturor este nemăsurat și nu este în niciun loc, căci nu există loc de odihnă al Lui. Ci Cuvântul Său, prin care a creat totul, fiind puterea și înțelepciunea Lui, luând chipul Tatălui și Domnului tuturor, - El a umblat în rai în chipul lui Dumnezeu și a conversat cu Adam. Și însăși Sfânta Scriptură ne învață că Adam a spus că „a auzit un glas”. Ce este glasul, dacă nu Cuvântul Dumnezeu, care este și Fiul Său? Nu cum vorbesc poezii și mitologii voștri despre fiii zeilor, născuți din copulație, ci cum spune adevărul - Fiul este Cuvântul care există întotdeauna în sânul lui Dumnezeu. Dar înainte de a se întâmpla ceva, Dumnezeu L-a avut ca sfătuitor, întrucât El este mintea și gândul Său. Când Dumnezeu a vrut să creeze ceea ce hotărâse, El a dat naștere acestui Cuvânt, manifestat în exterior, întâiul născut din toată făptura (Col. 1:15), nu însă că El Însuși a fost lipsit de Cuvânt, ci

El a dat naștere Cuvântului și a locuit pururea cu Cuvântul. De aceea suntem învățați de scripturile sfinte și de toți purtătorii de Duh, despre care Ioan spune: „La început era Cuvântul și Cuvântul era cu Dumnezeu”, arătând prin aceste cuvinte că la început era numai Dumnezeu și în El Cuvântul. Apoi spune: „Și Cuvântul era Dumnezeu; toate lucrurile s-au făcut prin El și nimic nu s-a făcut fără El” (Ioan 1:1-3). Așadar, acest Cuvânt, care este Dumnezeu și s-a născut din Dumnezeu, Tatăl universului, când dorește, trimite într-un loc, și El, trimis de Dumnezeu, când se arată, este auzit și văzut și se află într-un anumit loc.

23. Dumnezeu a creat omul în ziua a șasea și și-a revelat creația după ziua a șaptea, când a făcut paradisul, pentru a-l așeza într-un loc mai bun și mai excelent în care să trăiască. Că acest lucru este adevărat este demonstrat de faptul însuși. Nu vedem oare durerile pe care le suferă femeile când nasc copii și cum după aceea își uită durerea, pentru ca porunca lui Dumnezeu să se împlinească și neamul omenesc să fie roditor și să se înmulțească? Nu vedem oare și condamnarea șarpelui, cum el, cel blestemat, se târăște pe burta lui și mănâncă pământ, pentru ca și aceasta să servească drept dovadă a ceea ce am spus mai sus.

24. Dumnezeu a scos din pământ tot felul de pomi frumoși la vedere și buni de mâncat. Căci la început erau numai plante, semințe și ierburi, create în a treia zi; dar în rai au fost creați pomi de o frumusețe și o plăcere neobișnuite, deoarece este numită grădină sădită de Dumnezeu însuși. Toate celelalte plante din lume erau de același fel; dar cei doi pomi, pomul vieții și pomul cunoașterii, nu se găseau nicăieri decât numai în rai. Faptul că raiul era pământ și plantat pe pământ este spus în Scriptură: „Și Dumnezeu a sădit raiul în Eden, spre răsărit, și l-a pus acolo pe om; și Dumnezeu a scos din pământ tot felul de pomi frumoși la vedere și buni de mâncat” (Geneza 1:8).

Prin expresiile „încă din pământ” și „în est”, Sfânta Scriptură ne învață clar că paradisul era sub acest cer, sub care sunt estul și pământul. Iar Edenul, tradus din ebraică, înseamnă plăcere. Se mai spune că din Eden vine un râu care udă paradisul și apoi se împarte în patru părți principale: dintre care două, numite Pișon și Gheon, udă țările estice, în special Gheon, care înconjoară întregul ținut al Etiopiei, iar în Egipt, cum se spune, apare sub numele de Nil. Celelalte două râuri, care se numesc Tigru și Eufrat, ne sunt foarte bine cunoscute; căci sunt aproape de țările noastre. După ce l-a pus pe om, așa cum am spus mai sus, în paradis, ca să-l cultive și să-l păzească, Dumnezeu i-a poruncit să mănânce din toate fructele, fără a exclude pomul vieții; numai din pomul cunoașterii i-a interzis să mănânce. Dumnezeu l-a mutat de pe pământul din care l-a creat în paradis, dându-i stimulentele de a progresa, astfel încât, crescând și desăvârșindu-se, chiar fiind revelat ca Dumnezeu, să se înalțe la cer nemuritor (căci Dumnezeu l-a creat pe om ca o ființă intermediară, nici complet muritoare, nici nemuritoare, ci

capabilă de ambele; tot așa, paradisul, în ceea ce privește frumusețea, a fost creat ca un intermediar între pământ și cer). Expresia „pentru ca el să cultive” nu înseamnă nicio altă lucrare, ci respectarea poruncii lui Dumnezeu, pentru ca el să nu se distrugă pe sine prin fărădelege, la care a fost supus prin păcat.

25. Pomul cunoașterii însuși era frumos, iar rodul lui era frumos. Căci nu acesta, cum cred unii, aducea moartea, ci neascultarea de poruncă. În rodul lui nu era nimic altceva decât cunoașterea. Acum, cunoașterea este frumoasă dacă omul o folosește bine. Acest Adam era încă un copil la vârsta lui și, prin urmare, putea primi cunoașterea într-un mod potrivit. Căci chiar și acum, un copil, imediat după naștere, nu poate mânca pâine, ci mai întâi se hrănește cu lapte și apoi, pe măsură ce crește, trece la hrană solidă. Așa a fost și cu Adam. De aceea, Dumnezeu, nu din invidie, cum cred unii, i-a interzis să mănânce din pomul cunoașterii. Mai mult, a vrut să-l testeze, dacă va asculta de porunca Lui; și, în același timp, a vrut ca un om copilăresc să rămână simplu și nevinovat cât mai mult timp posibil. Căci este sfânt nu numai la Dumnezeu, ci și la oameni, să asculte de părinții lor în simplitate și nevinovăție. Dacă copiii ar trebui să asculte de părinții lor, cu cât mai mult ar trebui să asculte de Dumnezeu și Tatăl tuturor? Mai mult, nici măcar nu este potrivit ca copiii să gândească mai mult decât le cere vârsta. Căci fiecare crește treptat atât în ani, cât și în înțelepciune. În cele din urmă, când legea prescrie abținerea de la ceva, iar cineva nu o respectă, evident că nu legea este cauza pedepsei, ci neascultarea și încălcarea legii. Și uneori, un tată îi poruncește fiului său să se abțină de la ceva, iar dacă fiul nu ascultă de porunca tatălui, este pedepsit pentru neascultare; nu lucrurile înseși îi aduc lovituri, ci neascultarea aduce pedeapsa asupra celor neascultători. Astfel, neascultarea a făcut ca primul creat să fie expulzat din paradis; nu pentru că ar fi fost ceva rău în pomul cunoașterii, ci din cauza neascultării omul a suferit muncă, durere, boală și, în final, moarte.

26. Dumnezeu i-a arătat omului o mare favoare, că nu l-a lăsat legat pentru totdeauna de păcat, ci, ca și cum l-ar fi condamnat la exil, l-a alungat din rai, pentru ca prin această pedeapsă să se curețe pentru o anumită vreme de păcat și apoi, îndreptându-se, să se întoarcă. De aceea, după crearea omului în această lume, este scris în mod tainic în cartea Genezei că el a fost așezat în rai, ca să zicem așa, de două ori: prima dată s-a împlinit acest lucru când a fost așezat acolo, a doua oară se va împlini după înviere și judecată. Și precum un vas, când după crearea sa se găsește vreun defect în el, este turnat sau refăcut, astfel încât să devină nou și nevătămat, așa se întâmplă și cu omul prin moarte: căci el este, într-un fel, distrus, pentru ca la înviere să se arate sănătos, adică pur, drept și nemuritor. Și ceea ce Dumnezeu a chemat și a spus: unde este Adam? - aceasta nu a făcut-o pentru că nu știa, ci, fiind îndelung răbdător, i-a dat prilej de pocăință și mărturisire.

27. Dar ne va întreba cineva: A fost omul creat muritor prin natură? Nu. Atunci a fost el nemuritor? Nici asta nu vom spune. Dar va spune cineva: Atunci a fost el creat nici unul, nici celălalt? Nici asta nu vom spune. El a fost creat prin natură nici muritor, nici nemuritor. Căci dacă Dumnezeu l-ar fi creat nemuritor la început, l-ar fi făcut Dumnezeu; dar dacă, dimpotrivă, l-ar fi creat muritor, El Însuși ar fi fost autorul morții sale. Prin urmare, El nu l-a creat nici muritor, nici nemuritor, ci, așa cum am spus mai sus, capabil de ambele, astfel încât, dacă se străduiește spre ceea ce duce la nemurire, împlinind porunca lui Dumnezeu, ar primi de la El ca recompensă pentru această nemurire și ar deveni Dumnezeu; dar dacă se întoarce spre lucrările morții, neascultând de Dumnezeu, el însuși ar fi autorul propriei sale morți. Căci Dumnezeu l-a creat pe om liber și suveran. Așadar, ceea ce omul și-a adus asupra sa prin neglijența și neascultarea sa, Dumnezeu îl iartă acum după dragostea și mila Sa față de omenire, dacă omul îl ascultă. După cum omul și-a adus moartea asupra sa prin neascultare, tot așa, prin ascultarea de voia lui Dumnezeu, cel ce dorește poate dobândi viața veșnică. Căci Dumnezeu ne-a dat legea și sfintele porunci, prin împlinirea cărora oricine poate fi mântuit și, după ce a ajuns la înviere, moșteni nestricăciunea.

28. Când Adam a fost alungat din Paradis, a cunoscut-o pe soția sa, Eva, pe care Dumnezeu i-o crease ca soție din coasta sa. Și aceasta nu pentru că nu putea să-și nască soția separat, ci Dumnezeu a prevăzut că oamenii vor introduce o mulțime de zei. Prevăzând și știind că eroarea șarpelui va introduce o mulțime de zei inexistenți (căci există un singur Dumnezeu, dar de atunci încolo înșelăciunea a căutat să semene o mulțime de zei și a spus: veți fi ca zeii); prin urmare, ca să nu creadă că un Dumnezeu l-a creat pe bărbat și altul pe femeie, nu i-a creat pe amândoi separat. Ci pentru a arăta taina unității lui Dumnezeu, Dumnezeu a creat-o pe soția lui Adam împreună și, de asemenea, pentru ca între ei să fie o mai mare dragoste. Și Adam, zicându-i Evei: „Aceasta este acum os din oasele mele și carne din carnea mea”, a profețit, zicând: „De aceea va lăsa omul tatăl său și mama sa și se va uni cu soția sa și cei doi vor fi un singur trup”, ceea ce se împlinește cel mai clar în noi înșine. Căci nu își părăsește oare fiecare dintre cei care s-au căsătorit în mod legitim pe mama și pe tatăl lor, pe toate rudele și vecinii, agățându-se și atașându-se de soția sa, având o afecțiune mai mare pentru ea? De aceea, mulți sunt adesea supuși chiar morții pentru soțiile lor. Întrucât această Evă a fost prima înșelată de șarpe și a devenit instigatorul păcatului, demonul rău, numit și Satan, care odinioară i-a vorbit prin șarpe și acum acționează în oamenii răpiți de el, a fost numit Evan (Aceasta este o exclamație folosită în orgiile lui Bacchus). Demonul este numit și dragon, pentru că a fugit de Dumnezeu; dar la început a fost un înger. Se pot spune multe despre el; dar acum voi omite această investigație; căci într-o altă lucrare am avut o discuție.

29. Așadar, când Adam a cunoscut-o pe soția sa, Eva, ea a zămislit și a născut un fiu, al cărui nume era Cain și a zis: „Am dobândit un om prin Dumnezeu” (Geneza 4:1). Și a zămislit din nou și a născut un altul, al cărui nume era Abel. „El a devenit păstor, iar Cain a fost agricultor” (Geneza 4:2). Dar ar dura prea mult să spun, cu atât mai puțin să explic, această poveste; cei curioși de detaliile acestei povești pot afla din cartea Însăși, care este intitulată „Geneza lumii”. Când Satana a văzut că Adam și soția sa nu numai că trăiesc, dar au și copii, tulburat de invidie că nu avea puterea să-i omoare și văzând că Abel a fost plăcut lui Dumnezeu, a acționat asupra fratelui său, al cărui nume era Cain, și l-a determinat să-l omoare pe fratele său Abel. Și astfel a apărut începutul morții în această lume și până în ziua de azi umblă printre întreaga omenire. Dumnezeu, în mila Sa, a vrut să-i dea lui Cain, precum și lui Adam, o oportunitate de pocăință și mărturisire, spunând: „Unde este Abel, fratele tău?” Dar Cain i-a răspuns lui Dumnezeu cu nepoliticos: „Nu știu; sunt eu păzitorul fratelui meu?” Atunci Dumnezeu, mânios, a zis: „Ce ai făcut? Glasul sângelui fratelui tău strigă către Mine din pământ. Și acum blestemat ești din pământul care s-a deschis să primească sângele fratelui tău din mâna ta; vei fi nenorocit și tremurând pe pământ” (Geneza 4:9-12). Și din acel moment, pământul înspăimântat nu mai primește sângele omului, nici măcar al vreunui animal; așa că este evident că nu pământul, ci cel care face legea este cauza morții.

30. Și Cain a avut un fiu, al cărui nume era Enoh. Și a zidit o cetate, pe care a numit-o cu numele fiului său, Enoh. Din acel moment, au început să fie construite cetăți, și aceasta chiar înainte de potop, și nu așa cum spune Homer în mod fals: „Niciun oraș omenesc nu a fost construit nicăieri”. „Lui Enoh i s-a născut un fiu pe nume Gaidad, care a născut pe Meel, și pe Meel, Metusala, și pe Metusala, Lameh. Și Lameh a luat două soții, ale căror nume erau Ada și Sela”. De aici a venit originea poligamiei și, de asemenea, a muzicii. Căci Lameh a născut trei fii: Obel, Iubal și Tobel. „Obel era un om care păștea turmele în corturi, iar Iubal a arătat psaltirul și harpa, iar Tobel era un făuritor de aramă și fier” (Geneza 4:17-22). Până în prezent se extinde genealogia seminței lui Cain; restul posterității sale a rămas în uitare, pentru că și-a ucis fratele. În locul lui Abel, Dumnezeu a făcut ca Eva să conceapă și să nască un fiu, al cărui nume era Set; din el a descins restul rasei umane până în ziua de azi. Și pentru cei care doresc să știe despre toate generațiile, este ușor să prezinte acest lucru din Sfintele Scripturi. Și am făcut deja acest lucru în parte, așa cum am menționat deja într-o altă carte, și anume, a fost explicată ordinea genealogiei primei cărți istorice. Duhul Sfânt ne învață toate acestea, vorbind prin Moise și ceilalți profeți, astfel încât noi, cei care ne închinăm lui Dumnezeu, avem Scripturi care sunt mai vechi și chiar mai adevărate decât toate scrierile istoricilor și poezilor voștri. Astfel, unii au spus în mod nechibzuit că Apollo a fost inventatorul muzicii, în timp ce alții spun că muzica a fost inventată de Orfeu din cântecul plăcut al păsărilor; dar cuvintele lor sunt goale și nesemnificative, căci acești oameni au trăit mult după potop. Ce

s-a întâmplat cu Noe, care este numit Deucalenus de alții, am expus în cartea menționată mai sus, la care, dacă doriți, puteți apela și dumneavoastră.

31. După potop, orașele și regatele au început din nou în felul următor. Primul oraș a fost Babel, apoi Orech, Arhab și Halani în țara Șinear. Numele regelui lor era Nevrot. De la ei a venit cel numit Asur; de aici a venit numele asirienilor. Nevrot a construit orașele Ninive, Rehoboon, Calac și Dasen, care era între Ninive și Calac. Ninive era orașul principal și cel mai mare. Un alt fiu al lui Sem, fiul lui Noe, numit Mesraen, a născut locuitorii din Ludum, Enemigim, Laviim, Neftali, Patrosonim și Hoslonim, din care au provenit și filistenii. Cât despre cei trei fii ai lui Noe, tribul și genealogia lor, am făcut o scurtă listă a lor în cartea menționată mai sus. Dar acum vom menționa ceea ce am omis, atât în ceea ce privește orașele și regate, cât și evenimentele din acea vreme când exista o singură grai și o singură limbă. Înainte de împărțirea limbilor, orașele erau aceleași ca cele despre care am scris mai sus. Dar când a venit vremea ca oamenii să se împrăștie în diferite direcții, au format un consiliu după propriile lor gânduri, și nu după Dumnezeu, pentru a construi un oraș și un turn, al cărui vârf să ajungă până la cer, pentru a-și face numele faimos. Întrucât au hotărât să facă un lucru atât de dificil împotriva voinței lui Dumnezeu, Dumnezeu le-a distrus orașul și a dărâmat turnul. În același timp, El a schimbat limbile oamenilor, dând fiecăruia un dialect special. Acest lucru a fost indicat și de Sibila, care a anunțat mânia care urma să vină asupra lumii.

Iată cuvintele ei: „Când s-au împlinit amenințările marelui Dumnezeu, cu care i-a amenințat pe muritorii care construiau un turn în țara Asiriei; atunci toți au avut aceeași limbă și au vrut să se înalțe spre cerul înstelat. Îndată nemuritorul a poruncit vânturilor, iar vânturile au dărâmat marele turn de sus și au creat discordie printre muritori. Atunci turnul s-a prăbușit, iar limbile oamenilor muritori s-au împărțit în multe dialecte.”

Și așa mai departe. Aceste lucruri s-au întâmplat în țara caldeenilor. În țara Canaanului exista o cetate al cărei nume era Haran. În acea vreme, primul rege al Egiptului a fost Faraon, numit și Neco de egipteni, iar el a fost succedat de următorii regi. Acum, în țara Șinear, printre cei numiți caldeeni, primul rege a fost Arioc; după el Elasar, apoi Codollagomor, regele Elamului, și după el Tergal, regele poporului numit asirieni. Celelalte cinci cetăți au fost construite în moștenirea lui Ham, fiul lui Noe: mai întâi Sodoma, apoi Gomora, Adama, Seboin și Balak [\[26\]](#), numit și Țoar. Numele regilor lor sunt următoarele: Balas, regele Sodomei, Barșas, regele Gomorei, Șinear, regele lui Adam, Imor, regele Seboin și Balac, regele Țoarului, numit și Balak. Ei au fost supuși ai Codollagomor, regele Asiriei, timp de doisprezece ani. Și în al treisprezecelea an s-au revoltat de Chodollagomor; și astfel, în acea vreme, cei patru regi ai Asiriei au purtat război împotriva acestor cinci regi. Din aceasta au primit începutul războiului pe

pământ. Și i-au înconjurat pe uriașii din Karanain și, împreună cu ei, națiunile puternice, și pe ommei în cetatea lor și pe horiți, care locuiau în munții numiți Seir, până la ceea ce se numește Terebint Paran, care este în pustiu. În această vreme, era un rege drept numit Melhisedec în cetatea Salem, care se numește acum Ierusalim. El a fost primul dintre toți preoții Dumnezeului Preaînalt. De la el a primit cetatea Ierusalimului menționată anterior numele Ierusalim; și de la el au apărut și preoții în tot pământul. După el a domnit Abimelec în Gherar, și după el un alt Abimelec, și apoi a domnit Efron, care se numea hititul. Acestea au fost numele regilor care au existat în primele vremuri; numele celorlalți regi asirieni care au domnit mulți ani sunt tăcute; Dintre regii asirieni care sunt cei mai apropiați de vremurile noastre, sunt menționați următorii: Tiglatasar, după acesta Selamanasar, apoi Sanharim. După el a fost Adramelec etiopianul, care a domnit și peste Egipt; însă, toate acestea, conform scrierilor noastre, aparțin unor vremuri foarte ulterioare.

32. Din aceasta, iubitorii de învățătură și de antichitate pot discerne dacă poveștile noastre, găsite la sfinții profeți, aparțin unei epoci târzii. Deși în vremurile de la început locuitorii țărilor arabe și caldeene erau puțini la număr, după împărțirea limbilor lor, au început puțin câte puțin să se răspândească și să se înmulțească pe tot pământul. Unii s-au îndreptat să locuiască în est, alții în țările marelui continent și în nord, astfel încât au pătruns în Britania în fâșia nordică, alții s-au dus în țara Canaanului, care se numește și Iudeea și Fenicia, în țările Etiopiei, Egiptului, Libiei, în așa-numita zonă fierbinte și în regiunile vestice, în cele din urmă, restul s-au dus în țările de coastă, în Pamfilia, Asia, Elada, Macedonia și mai departe în Italia, Galia, Spania și Germania, astfel încât acum întregul univers este plin de locuitori. Astfel, la început trei părți ale pământului au fost locuite de oameni, estul, sudul, vestul, apoi, odată cu creșterea numărului de oameni, celelalte părți ale pământului au fost și ele populate. Necunoscând acest lucru, scriitorii voștri au spus că lumea este sferică sau au comparat-o cu un cub. Dar cum ar putea ei spune adevărul despre aceasta, necunoscând nici crearea lumii, nici populația ei? Când oamenii s-au răspândit și s-au înmulțit treptat pe pământ, așa cum am spus mai sus, au populat și insulele mării și alte țări.

33. Cine dintre voi, numiți înțelepți, poeți și istorici, ar fi putut spune adevărul despre aceasta, când au trăit mult mai târziu și au introdus mulți zei, care ei înșiși s-au născut la mulți ani după construirea orașelor, după regi, națiuni și războaie? Ei trebuie să fi menționat și tot ce s-a întâmplat înainte de potop despre crearea lumii și a omului; iar evenimentele ulterioare trebuie să fi fost relatate cu exactitate de profeții egipteni sau de caldeeni și de alți scriitori, dacă au vorbit prin Duhul divin și pur și au proclamat adevărul; și nu numai despre ceea ce a fost trecut sau prezent, ci trebuie să fi prezis și ce se va întâmpla cu lumea. Din aceasta este evident că toți ceilalți se înșală și că numai creștinii dețin adevărul,

deoarece suntem învățați de Duhul Sfânt, care a vorbit prin sfinții profeți și a prezis totul.

34. În plus, trebuie să examinați cu dragoste lucrările divine, adică scrierile profeților, pentru ca, comparând ceea ce spunem noi cu cuvintele altora, să găsiți adevărul. Am dovedit deja mai sus, din scrierile istoricilor voștri, că numele așa-numiților zei sunt nume de oameni. Chipurile lor, care sunt făcute zilnic până în ziua de azi, sunt „idoli, lucrarea mâinilor omenești” (Ps. 113:4; 134:15).

Și lor li se aduce cinste mulțimea oamenilor nebuni. Dar ei nu-L cinstesc pe Creatorul și Făcătorul universului și Hrănitorul fiecărei suflări, fiind înșelați de învățături mincinoase, după tradițiile transmise de la părinți. Dar Dumnezeu, Tatăl și Făcătorul universului, nu a părăsit omenirea, ci a dat legea și a trimis sfinți proroci să vestească neamului omenesc și să învețe, pentru ca fiecare dintre noi să fie învățat și să cunoască că este un singur Dumnezeu; și ne-au învățat să ne ferim de idolatrie vicleană, de adulter, de crimă, de curvie, de furt, de lăcomie, de sperjur, de mânie și de orice necurăție și impuritate și să nu facem altora ceea ce omul nu-și dorește pentru sine. Astfel, cel ce săvârșește dreptatea va scăpa de chinurile veșnice și va moșteni viața veșnică pentru Dumnezeu.

35. Legea divină ne interzice să ne închinăm nu numai idolilor, ci și elementelor: soarelui, lunii și altor stele. Mai mult, nu trebuie să slujim nici cerului, nici pământului, mării, izvoarelor sau râurilor. Trebuie să ne închinăm numai singurului Dumnezeu adevărat și Creatorului universului cu dreptate a inimii și cu o minte curată. De aceea, legea sfântă spune: „Să nu comiți adulter, să nu ucizi, să nu furi, să nu mărturisești strâmb, să nu poftești nevasta aproapelui tău”. Profeții vorbesc la fel. Astfel, Solomon ne învață să nu păcătuim cu ochii noștri, zicând: „Să vadă ochii tăi ce este drept și pleoapele tale să îndrepte spre dreptate” (Proverbe 4:25). Și însuși Moise, și el profet, vorbește despre suveranitatea unică a lui Dumnezeu: „Acesta este Dumnezeul vostru, care a întemeiat cerurile și a făcut pământul. «Mâinile lui au făcut toată oștire cerurilor și El nu le-a creat ca voi să urmați» [\[27\]](#) . De asemenea, Isaia spune: „Așa vorbește Domnul Dumnezeu, care a întemeiat cerurile și a întemeiat pământul și tot ce este în el și dă suflare oamenilor care locuiesc pe el și duh celor ce-l calcă în picioare: Acesta este Domnul Dumnezeu vostru” (Isaia 42:5 și urm.). Și din nou, în el, Dumnezeu spune: „Eu am făcut pământul și omul pe el; cu mâna Mea am întemeiat cerurile” (Isaia 44:12).

Și într-un alt capitol: „Acesta este Dumnezeul tău, care a întemeiat marginile pământului; El nu va flămânzi, nici nu va obosi și înțelepciunea Lui este nepătrunsă” (Isaia 40:28). La fel, Ieremia spune: „El a făcut pământul prin puterea Lui, a întocmit lumea prin înțelepciunea Lui și prin priceperea Lui a întins

cerurile și abundența de ape în ceruri și a scos norii de la marginile pământului, a făcut fulgerele înaintea ploii și vânturile din comorile Sale” (Ieremia 10:12).

Este ușor de înțeles cum toți profeții au vorbit în acord unii cu alții, proclamând cu același spirit suveranitatea lui Dumnezeu, originea lumii și crearea omului. Mai mult, ei erau profund întristați de răutatea rasei umane și îi mustrau pe cei care se credeau înțelepți pentru erorile și grosolănia inimii lor. Ieremia spune: „Fiecare om se înșeală în mintea lui, orice meșteșugar se rușinează de sculpturile lui; în zadar lucrează argintarul la argint; nu este duh în ei și în ziua cercetării lor vor pieri” (Ieremia 10:14; 51:17).

David spune același lucru: „S-au stricat și s-au făcut urâți în lucrările lor; nu este nimeni care să facă binele, nici măcar unul; toți s-au abătut de la cale, toți au ajuns niște zadarnici” (Psalmul 14:1-3). La fel și Habacuc: „Ce folosește omul la un chip cioplit, că a sculptat o născocire mincinoasă? Vai de cel ce zice pietrei: „Scoală-te!” și copacului: „Înalță-te!” (Habacuc 2:18).

Ceilalți profeți ai adevărului au vorbit în același fel. Și de ce să citez o mulțime de profeți, când ei, deși mulți, au vorbit despre atâtea lucruri într-un acord și la unison? Cei care doresc pot apela la scrierile lor și pot învăța pe deplin adevărul, fără a fi duși de vise și gânduri false. Acești oameni, despre care am vorbit mai sus, erau profeți printre evrei - oameni neînvățați, păstori, oameni simpli.

36. Și Sibila, care a fost o prorociță printre greci și alte națiuni, mustră rasa umană la începutul profeției sale, spunând: „Oameni muritori și trupești, neînsemnați, de ce vă umflați repede, fără să priviți spre sfârșitul vieții? Nu tremurați, nu vă temeți de Dumnezeu, păzitorul vostru, Cel Preaînalt Cunoscător, martorul atotvăzător, Creatorul atotguvernator, care a pus duhul său bun în toate și a făcut din ele călăuza tuturor muritorilor? Există un singur Dumnezeu, care singur guvernează, cel mai mare, cel nenăscut, cel atotputernic, cel nevăzut, El însuși singur văzând toate lucrurile, nevăzut oricărui trup muritor. Căci ce trup poate vedea cu ochii Dumnezeului ceresc, adevărat, nemuritor, care locuiește în cer? Oamenii prin fire muritori, alcătuiți din oase, tendoane și carne, nu pot privi drept nici măcar razele soarelui. Adorați-L numai pe El, care conduce lumea și care singur a existat din veșnicie în veșnicie, existent prin sine însuși, fără început, conținând toate lucrurile, dând judecată tuturor muritorilor în conștiința lor. Dar veți primi o judecată vrednică.” „Răsplata pentru voința voastră rea, pentru că ați încetat să-L slăviți pe Dumnezeul adevărat și veșnic și să-L aduceți jertfe sacre și ați jertfit demonilor care sunt în iad. Umblați în mândrie și nebunie și, părăsind calea cea dreaptă și adevărată, ați deviat și ați rătăcit printre spini și măracini. Muritorilor, încetați să rătăciți în zadar în întuneric și în noaptea neagră: părăsiți întunericul nopții și primiți lumina. Iată, El este vizibil tuturor, cu Care nu veți rătăci. Mergeți, nu urmați întotdeauna întunericul și beznă: iată, lumina

veselă a soarelui strălucește minunat pentru toți. Cunoașteți și puneți această înțelepciune în inimile voastre: există un singur Dumnezeu care trimite ploi, vânturi, cutremure, fulgere și foamete, ciume și dezastre, zăpadă și gheață. De ce să le enumerați pe toate separat? El stăpânește cerul, stăpânește pământul și există independent.”

Și despre așa-numitul născut, ea a spus: „Dacă ceea ce se naște este complet distrus, atunci Dumnezeu nu poate fi format din coapsele unui bărbat și ale unei femei. Ci un singur Dumnezeu este Cel Preaînalt, care a creat cerul, soarele, stelele și luna, pământul fertil și apele mării, munții înalți și curgerea constantă a izvoarelor; el dă naștere, de asemenea, unei mulțimi nenumărate de viețuitoare în apă, hrănește viața reptilelor de pe pământ, felurite păsări, cântând sonor și ciripit, frumoase, foșnind plăcut și amestecând aerul cu aripile lor. El a așezat animale sălbatice în cheile munților și nouă, muritorilor, ne-a subordonat toate vitele. L-a făcut pe om, pe care l-a creat, conducător al tuturor lucrurilor și i-a supus diverse și nenumărate lucruri. Cine dintre muritori poate ști toate acestea? Dar numai El știe, Cel care a creat acestea de la început, Creatorul nemuritor, veșnic, care locuiește în ceruri, care dă o răsplată bună și abundentă celor buni, dar îi pedepsește pe cei răi și nelegiuiți cu mânie și furie, război, ciumă și dureri amare. Oameni, de ce vă înălțați în zadar? și să piară pentru totdeauna? Să vă fie rușine să vă închinați pisicilor și crocodililor. Nu este oare o nebunie dacă zeii fură cupe, fură oale? Și în loc să locuiască în cerul maiestuos, devin prada viermilor și păianjenilor. Nebunilor, voi vă închinați șerpilor, câinilor, pisicilor, venerați păsările și reptilele pământului, statuile de piatră și chipurile făcute de om, mobilele de piatră - vă închinați acestora și multor alte lucruri deșarte pe care nici măcar nu este potrivit să le numiți. Astfel de zei înșală oamenii nebuni și răspândesc otravă mortală din gura lor. Numai Cel căruia îi aparține viața și lumina veșnică și Care revarsă asupra oamenilor o bucurie mai plăcută decât mierea dulce - El singur trebuie venerat și urmată calea adevărului veșnic. Dar voi ați abandonat toate acestea și cu nebunia voastră ați adus asupra voastră paharul plin al pedepsei lui Dumnezeu - un pahar curat, abundent, puternic. Și nu vreți să vă treziți și să vă veniți în fire, să-L cunoașteți pe Regele Dumnezeului atotvăzător. Pentru aceasta, flacăra focului arzător va veni asupra voastră: veți arde în foc pentru totdeauna, acoperiți de rușine pentru idoli falși și fără valoare. Dar cei care se închină Dumnezeului adevărat și veșnic vor vor moșteni viața și vor locui pentru totdeauna în frumoasa Grădină a Edenului și vor mânca pâine dulce din cerul înstelat.”

Este de la sine înțeles că acest lucru este adevărat, util, drept și demn de iubit pentru toți oamenii; și că cei care au făcut răul vor primi în mod necesar pedeapsa după faptele lor.

37. Și unii dintre poeții voștri au spus acestea, ca și cum ar fi niște proverbe, pentru ei înșiși și ca o mărturie împotriva celor răi, afirmând că vor fi pedepsiți.

Eschil spunea: „Cine a făcut ceva (rău) trebuie să sufere și el.”

Și Pindar însuși a spus: „Cine face răul trebuie pedepsit.”

La fel și Euripide: „Nu te plânge de suferința ta: căci de bunăvoie ai făcut răul; iar legea poruncește să-ți pedepsești dușmanul când îl prinzi.”

Și iarăși spune: „Consider pedepsirea dușmanilor o chestiune demnă de un om”.

Arhiloh a spus ceva similar: „Știu un lucru, și este unul important, că cel care face răul va suferi o pedeapsă aspră.”

Și că Dumnezeu vede totul și nimic nu este ascuns de El, ci fiind îndelung răbdător este încet la judecată, iar Dionisie a spus despre aceasta: „Ochiul adevărului, oricât de calm ar privi, vede întotdeauna totul”.

Și că judecata lui Dumnezeu și pedeapsa se vor abate pe neașteptate asupra celor răi, Eschil arată în următoarele cuvinte: „Niciuna vine repede asupra muritorilor și pedeapsa asupra celui ce încalcă adevărul. Vezi dreptatea tăcută, invizibilă pentru tine, fie că dormi, fie că mergi, fie că stai; ea veghează neîncetat de aproape sau de departe. Noaptea nu va ascunde crima: orice rău ai face, gândește-te că există cineva care o vede”.

Nu spune oare și Simonide: „Nu există nicio nenorocire care să vină pe neașteptate asupra oamenilor: iar Dumnezeu distruge totul într-un timp scurt?”

Și din nou Euripide: „Nu trebuie niciodată să socotim fericirea și bogăția arogantă a celor răi ca fiind durabile, nici generația celor răi, căci timpul, care nu cunoaște părinți, descoperă crimele oamenilor.”

Și Euripide: „Zeitatea nu este ignorantă, dar îi cunoaște pe cei care jură strâmb și pe cei care sunt obligați să o facă.”

Și Sofocle: „Dacă faci răul, trebuie să și suferi răul.” Astfel, și poeții voștri au prezis că Dumnezeu va judeca un jurământ nedrept și orice altă crimă; mai mult, ei, de bunăvoie sau fără voie, au vorbit în acord cu profeții despre arderea lumii, deși, fiind mai târziu decât ei în timp, au furat acest lucru din lege și din profeți.

38. Dar ce importanță are dacă au trăit mai târziu sau mai devreme decât profeții? Este adevărat că au vorbit în acord cu profeții.

Prorocul Maleahi a prezis arderea lumii: „Iată, ziua Domnului vine ca o căldură aprinsă și va mistui pe toți cei răi” (Malahi 4:1). Și Isaia: „Mânia lui Dumnezeu va veni ca o grindină puternică și ca apa care se năpustește în vale” (Isaia 3:28, 30). În același fel, Sibilele și alți profeți, chiar și poeții și filozofii voștri au vestit adevărul, judecata și pedeapsa, ba mai mult, au vorbit involuntar despre Providență, că Dumnezeu are grijă nu numai de noi cei vii, ci și de cei morți, căci erau motivați de adevăr. Despre profeți, Solomon a spus despre morți: „Va fi vindecare a cărnii și întărire a oaselor” (Proverbe 3:8). David a mai spus despre aceasta: „Oasele celor smeriți se vor bucura” (Psalmul 51:8).

Și Timocle a spus același lucru: „Bunul Dumnezeu este milostiv față de morți”.

Astfel, scriitorii care au vorbit despre mulțimea zeilor au revenit la suveranitatea exclusivă a lui Dumnezeu, cei care au negat Providența au vorbit despre Providență, cei care au afirmat absența judecății au recunoscut că va exista judecată, iar cei care nu au permis sentimentele după moarte au recunoscut că acestea vor rămâne.

Astfel a spus Homer: „Sufletul a zburat ca un vis”. Și în alt loc: „Sufletul, zburând din mădulare, s-a coborât în Locuința Morților”. Și iarăși: „Îngroapă-mă repede, ca să intru în porțile Locuinței Morților”. Cât despre ceilalți scriitori pe care i-ai citit, cred că tu însuși știi bine cum au raționat. Toate acestea vor fi înțelese de oricine caută înțelepciunea lui Dumnezeu și Îi place Lui prin credință, adevărul și faptele sale bune. Unul dintre profeții pomeniți mai sus, numit Osea, a spus: „Cine este înțeleptul care va înțelege acestea și omul priceput care le va înțelege? Căci căile Domnului sunt drepte și cei dreți umblă pe ele, dar cei răi cad în ele” (Osea 14:10).

Așadar, cine dorește să învețe trebuie să învețe. Încearcă să vii mai des împreună cu mine, pentru ca, auzind graiul încă viu, să poți afla cu adevărat adevărul.

CARTEA A TREIA

1. Teofil îi urează lui Autolicu multă sănătate. Întrucât scriitorilor le place să compună multe cărți spre slavă deșartă, unele despre zei, războaie sau vremuri, altele despre fabule inutile și alte fleacuri, cu care te-ai ocupat până acum și nu te sature de o astfel de muncă, dar când mă întâlnești, socotești cuvântul adevărului ca o prostie și crezi că scrierile noastre sunt recente în timp, de aceea nu mă voi împovăra, cu ajutorul lui Dumnezeu, să-ți arăt vechimea scrierilor noastre, într-o scurtă expunere, ca să nu te împovărezi citind-o și să vezi vorbele deșarte ale altor scriitori.

2. Ar fi potrivit ca scriitorii să fie martori oculari ai ceea ce afirmă sau să fi aflat de la martori oculari. Căci cei care scriu despre lucruri care nu sunt sigure, într-un fel, bat aerul. Căci la ce bun că Homer a descris războiul troian și a indus în eroare atâția oameni; sau că Hesiod a întocmit o genealogie a zeilor pe care i-a numit el însuși; sau că Orfeu a enumerat trei sute șazeci și cinci de zei, pe care el însuși i-a respins spre sfârșitul vieții sale, spunând în Testamentele sale că există un singur Dumnezeu? Ce au realizat Aratus sau alții care au descris sfera lumească, în afară de gloria umană, pe care au primit-o pe nedrept? Ce au spus ei care era adevărat? Sau ce folos au obținut Euripide, Sofocle și ceilalți tragici din tragediile lor, sau Menandru, Aristofan și ceilalți comici din comediiile lor, sau Herodot și Tucidide din istoriile lor, sau Pitagora din sanctuar și din Coloanele lui Hercule, sau Diogene din filosofia cinică, sau Epicur din doctrina sa că nu există Providență, sau Empedocle din negarea lui Dumnezeu, sau Socrate din jurământul său pe un câine, o gâscă, un platan, pe Esculap lovit de fulger și pe zeii pe care i-a invocat? Și de ce a murit de bunăvoie, ce recompensă spera să primească după moarte? Ce folos a obținut Platon din filosofia sa, sau alți filozofi, pe care nu-i voi enumera, căci sunt atât de mulți, din doctrina lor? Spun aceasta pentru a arăta modul de gândire inutil și lipsit de Dumnezeu pe care îl au.

3. Căci toți, iubind gloria deșartă și deșartă, nici nu au cunoscut ei înșiși adevărul și nici nu i-au condus pe alții la adevăr. Căci ceea ce au spus îi condamnă, întrucât au vorbit în dezacord unii cu alții și mulți dintre ei și-au respins propriile poziții; nu numai că s-au respins unii pe alții, dar unii dintre ei chiar și-au distrus propriile învățături, astfel încât slava lor s-a transformat în necinste și prostie; căci oamenii raționali îi condamnă. Căci au vorbit despre zei și apoi au învățat impietatea; au vorbit despre originea lumii și, în cele din urmă, au afirmat că totul vine de la sine; au vorbit despre Providență și apoi au învățat și că lumea există fără Providență. Și ce atunci? Începând să scrie despre moralitate, nu au învățat ei să comită desfrânare, curvie, adulter și cele mai abominabile crime? Și predică despre zeii lor că au fost primii care au comis uniuni imorale și au folosit mâncăruri josnice. Căci cine nu cântă despre Cronos, care și-a devorat propriii copii, sau despre fiul său Zeus, care a înghițit-o pe Metis și a pregătit zeilor oșpețe nelegiuite, la care, se spune, i-a servit fierarul șchiop Hefaistos, și despre sora sa Hera, care nu numai că s-a căsătorit cu Zeus, dar a și făcut cu buze necurate ceea ce nu se poate spune? Despre celelalte fapte ale lui Zeus, pe care le cântă poezii, tu însuși, desigur, le știi. Este necesar să povestesc faptele lui Poseidon, Apollo, Dionysos, Hercule, voluptuoasei Atene și nerușinatei Afrodite, despre care am vorbit pe larg într-o altă carte?

4. Și n-aș fi făcut acest fel de respingere, dacă n-aș fi văzut că încă te îndoiești de doctrina adevărului. Căci, cu toată prudența ta, îi tolerezi de bunăvoie pe nebuni, altfel nu te-ai fi lăsat dus de cuvintele deșarte ale oamenilor nerezonabili

și n-ai fi crezut zvonul întărit, care este răspândit de cei necredincioși și aduce calomnii împotriva noastră, că noi, închinătorii lui Dumnezeu și numiți creștini, avem soții comune pentru toți și trăim în relații sexuale nelegiuite, chiar ne unim cu surorile noastre și, ceea ce este cel mai necredincios și inuman, mâncăm carne omenească. Mai mult, spun ei că doctrina noastră a apărut recent, că nu avem nimic de spus în confirmarea adevărului pe care îl susținem și a doctrinei noastre și că doctrina noastră este absurdă? Sunt foarte surprins că tu, fiind curios și sânguincios în investigarea tuturor lucrurilor, ești cel mai puțin nerăbdător să ne ascuți. Căci, dacă îți este cu puțință, nici nu te vei gândi să înnoptezi în biblioteci.

5. Întrucât ai citit o mulțime de cărți, ce părere aveți despre opiniile lui Zenon, Diogene și Cleanthes, conținute în cărțile lor, care învață că carnea de om poate fi mâncată, că copiii își pot fierbe și devora propriii tați și că, dacă cineva refuză să guste sau vomită o parte din mâncarea ticăloasă, cel care nu mănâncă poate fi mâncat și el? Mai mult, vocea și mai impie a lui Diogene îi învață pe copii să-și sacrifice și să-și devoreze tații. Ce se întâmplă atunci? Nu povestește oare Herodot istoricul că Cambyses [\[28\]](#) i-a ucis pe copiii lui Harpagus, i-a fiert și i-a oferit tatălui său ca hrană? Și povestește, de asemenea, despre indieni că printre ei tații erau devorați de propriii lor copii. O, învățătură impie a celor care au scris, sau mai degrabă au învățat acest lucru; o, impietatea și lipsa lor de evlavie; o, înțelepciunea celor care au filosofat și au proclamat cu atâta grijă înțelepciunea! Căci cei care au învățat acest lucru au umplut lumea de răutate.

6. Și în ceea ce privește actul sexual ilicit, aproape tot corul filozofilor voștri răătăciți este de acord. Și primul, Platon, cel mai respectat dintre ei în filosofia sa, în prima carte (ar trebui citit: în a cincea) a lucrării sale despre politică, în mod expres ca și cum ar fi decretat ca toți să aibă soții comune, folosind exemplul fiului lui Zeus și al legislatorului cretanilor (adică Minos), pe motiv că prin aceasta procrearea de copii crește și că cei care sunt asupriți de munci primesc consolare de la un astfel de act sexual. Și Epicur, împreună cu doctrina impietății, sfătuiește actul sexual cu mame și surori, și aceasta contrar legilor, care nu permit acest lucru. Căci Solon a stabilit în mod clar legea ca copiii să se nască din căsătorii legitime și nu din desfrânare, ca nu cumva cineva să-l cinstească ca pe un tată pe cel care nu este tată sau să-și necinstească adevăratul tată prin ignoranță. Același lucru nu era permis de alte legi ale grecilor și romanilor. De ce atunci Epicur și stoicii au învățat despre copulație cu surori și bărbați și au umplut bibliotecile cu astfel de învățături, pentru a învăța din copilărie o uniune nelegiuită? Și ce altceva să mai spun despre asta, când ei propovăduiau astfel de lucruri despre așa-zișii zei dintre ei?

7. Cei care spuneau că există zei, ulterior i-au redus la nimic. Căci unii spuneau că sunt făcuți din atomi, alții că sunt transformați în atomi și că zeii nu au mai

multă putere decât oamenii. Platon, după ce a spus că există zei, nu a ezitat să-i producă din materie. Pitagora, care se ocupase atât de mult de studiul zeilor și călătorise atât de mult prin lume, i-a definit în cele din urmă ca fiind natură și a spus că toate acestea se întâmplă din întâmplare; zeilor nu le pasă deloc de oameni. Nu menționez cum se străduiește Clitomachus, academicianul, să nege existența lui Dumnezeu. Nu predau oare Critias și Protagoras Auderitul același lucru, spunând: „Dacă există zei, nu pot vorbi despre ei sau arăta ce sunt, pentru că multe lucruri mă împiedică”? Despre impietatea extremă a lui Eumerus este superfluu să vorbim. Căci el, după ce a îndrăznit să spună multe despre zei, afirmă în cele din urmă că nu există zei deloc, ci că totul este guvernat de întâmplare. Nu se contrazice oare Platon, care a vorbit atât de mult despre unitatea lui Dumnezeu și despre sufletul omenesc, afirmând că sufletul este nemuritor, spunând că sufletele unora migrează în alți oameni, iar altele în animale mute? Nu li se va părea oamenilor inteligenți învățătura sa teribilă și nelegiuită, că cel care a fost om va fi apoi lup, sau câine, sau măgar, sau alt animal mut? Și Pitagora spune astfel de prostii și, în plus, respinge Providența. Pe care dintre ei să-l credem, pe Filimon comedianul, care spune: „cei care se închină lui Dumnezeu au mari speranțe de mântuire”, sau pe cei menționați mai sus: Eumerus, Epicur, Pitagora și ceilalți, care neagă cultul lui Dumnezeu și Providența?

Ariston a spus despre Dumnezeu și Providență: „Sperăm că Dumnezeu îi ajută de obicei pe toți cei vrednici, și mai ales pe ei. Dacă nu-i așteaptă nicio recompensă pe cei care trăiesc așa cum ar trebui, atunci ce folos există în evlavie? Să presupunem că da; dar văd adesea că cei care vor să trăiască cu evlavie suferă nenorociri, în timp ce cei care nu observă nimic rău în afară de propriul lor folos sunt într-o stare mai onorabilă decât noi. Da, în această viață, dar trebuie să privim mai departe și să așteptăm sfârșitul tuturor. Căci întâmplarea nu conduce totul, așa cum cred unii în mod impie și inutil pentru viață - o astfel de idee este susținută de oamenii răi pentru a-și proteja viața depravată. Dar există o recompensă pentru cei care trăiesc cu evlavie și o pedeapsă vrednică pentru cei fără de lege. Căci nimic nu se întâmplă fără Providență.”

Cât despre opiniile altora, și aproape ale majorității, despre Dumnezeu și Providență, este ușor de observat cum au vorbit în acord între ei: unii au respins complet existența lui Dumnezeu și a Providenței, în timp ce alții l-au recunoscut pe Dumnezeu și au afirmat că totul este guvernat de Providență. Prin urmare, un cititor sau ascultător înțelept ar trebui să acorde o mare atenție la ceea ce spune fiecare dintre ei, așa cum spunea Similus: „Poeții, fie că sunt buni sau răi, vorbesc de obicei la fel; dar noi trebuie să judecăm”.

Prin urmare, cel care examinează critic opiniile filozofilor și poeților trebuie să asculte cu atenție și să ia în considerare ceea ce spun aceștia. Filimon mai spune: „Este plictisitor când un ascultător prost stă; din cauza prostiei sale nu știe să judece”.

8. În timp ce negi existența zeilor, tu însuși îi recunoști apoi și spui că zeii comit fapte ilicite. Și, în primul rând, poeții tăi cântă cu voce tare marile crime ale lui Zeus. Nu indică oare Chrysippus, care a spus multe prostii, relația ilicită a Herei cu Zeus? Este necesar să enumerăm desfrâul așa-numitei mame a zeilor, sau al lui Zeus Latarius, însetat de sânge omenesc, sau al lui Attis cel castrat, sau faptele lui Zeus, numit Tragicianul, care și-a ars propria mână, cum se spune, și este acum venerat de romani ca zeu? Nu spun nimic despre templele lui Antinous și ale celorlalți care sunt numiți zei; căci ceea ce se spune despre ei stârnește râsul oamenilor sensibili. Astfel, filosofii tăi, prin propriile lor învățături, se expun fie la impietate, fie la relații ilicite; chiar și scrierile pe care le-au scris ne arată că oamenii pot mânca carne de om și că cei pe care i-au venerat ca zei au fost primii care au comis astfel de atrocități.

9. Și noi Îl recunoaștem pe Dumnezeu, dar unul singur. Creatorul, Făcătorul și Organizatorul întregii lumi; știm că totul este guvernat de Providență, dar numai de Providența Lui; am învățat legea sfântă, dar îl avem pe adevăratul Dumnezeu ca legiuitor al nostru, Care ne învață să acționăm cu dreptate, să fim pioși și să facem binele. Despre evlavie El spune: „Să nu ai alți dumnezei afară de Mine. Să nu-ți faci chip cioplit, nici vreo asemănare care este sus în ceruri, jos pe pământ sau în apele mai de jos ale pământului. Să nu te închini lor și să nu le slujești, căci Eu sunt Domnul Dumnezeul tău” (Exod 20:3-17). Iar despre facerea de bine El a spus: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta, ca să prosperi și să trăiești mult în țara pe care ți-o dau Eu, Domnul Dumnezeu.” Și despre dreptate: „Să nu comiți adulter, să nu ucizi, să nu furi, să nu mărturisești strâmb împotriva aproapelui tău, să nu poftesci nevasta aproapelui tău, să nu poftesci casa lui, nici ogorul lui, nici robul lui, nici roaba lui, nici boul lui, nici măgarul lui, nici vreunul din vitele lui, nici vreun alt lucru care este al aproapelui tău. Să nu strâmbi pricina săracului când îl judeci; să te ferești de orice cuvânt nedrept; să nu ucizi pe cel nevinovat și pe cel drept; să nu socotești neprihănirea celui rău și să nu iei mită, căci mita orbește ochii celor ce văd și strâmbă cuvintele drepte” (Exod 23:6-8). Slujitorul acestei legi divine a fost Moise, slujitorul lui Dumnezeu, pentru întreaga lume, dar mai ales pentru evrei, numiți și iudei, care odinioară erau ținuți în robie de regele egiptean, în timp ce ei erau sămânța dreaptă a unor oameni pioși și sfinți - Avraam, Isaac și Iacov, dar Dumnezeu Și-a adus aminte de ei și, făcând minuni și semne uimitoare prin Moise, i-a eliberat și i-a condus afară din Egipt, i-a condus prin deșert și i-a întors în țara Canaanului, care mai târziu s-a numit Iudeea, și lor le-a dat legea și le-a învățat aceasta. Acestea sunt cele zece

capitole de mai sus ale acestei legi mari și minunate, care duce la toată dreptatea.

10. Întrucât evreii, fiind din țara haldeilor, erau străini în țara Egiptului (în timpul foametei de acolo, a fost necesar să se mute în Egipt, unde se vindea grâu și au trăit acolo mult timp, ceea ce li s-a întâmplat după prezicerea lui Dumnezeu), întrucât, zic eu, fuseseră străini în Egipt patru sute treizeci de ani, atunci, conducându-i prin Moise în pustie, Dumnezeu i-a învățat prin lege, zicând: „Să nu asuprești pe străin, căci cunoști inima străinului, căci și tu ai fost străini în țara Egiptului” (Isaia 23:9).

11. Întrucât acest popor a călcat legea dată de Dumnezeu, atunci Dumnezeu, bun și milostiv, nevrând să-i nimicească, nu numai că a dat legea, dar după aceea le-a trimis proroci dintre frații lor, ca să-i învețe și să le aducă aminte de poruncile legii și să-i întoarcă la pocăință, ca să nu mai păcătuiască.

Acești profeți au prezis că, dacă vor persista în fapte rele, vor fi dați în robie tuturor împărățiilor pământului, ceea ce s-a adevărit în mod clar cu ei.

Profetul Isaia vorbește despre pocăință în general tuturor, și în special oamenilor: „Căutați pe Domnul și, când îl veți găsi, chemați-L! Când se apropie de voi, să se lase cel rău de căile sale și omul fărădelegii de poftele sale și să se întoarcă la Domnul Dumnezeul său și să capete îndurare, căci El vă va ierta păcatele voastre cele numeroase” (Isaia 40:6 și următoarele).

Și un alt profet Ezechiel spune: „Dacă cel rău se întoarce de la toate nelegiuirile pe care le-a săvârșit și păzește poruncile Mele și face ce este drept, atunci va trăi și nu va muri; toate nelegiuirile pe care le-a săvârșit nu vor fi pomenite, ci va trăi în dreptatea pe care a făcut-o. Căci nu voiesc moartea celui rău, zice Domnul, ci să se întoarcă de la calea nelegiurii și să trăiască” (Ezechiel 18:21-23).

Și iarăși Isaia: „Întoarceți-vă, voi, cei ce urziți planuri adânci și fărădelegi, ca să fiți mântuiți!” (Isaia 31:6).

Și un alt profet Ieremia: „Întoarceți-vă la Domnul Dumnezeul vostru, cum se întoarce culegătorul de struguri la coșul său, și veți căpăta îndurare” (Ieremia 6:9).

Multe, sau mai degrabă nenumărate, se spun în Sfânta Scriptură despre pocăință, pentru că Dumnezeu vrea întotdeauna să îndepărteze neamul omenesc de toate păcatele.

12. Iar în ceea ce privește dreptatea pe care o poruncește legea, cuvintele atât ale profeților, cât și ale evangheliștilor sunt de acord, căci toți au vorbit inspirați de un singur Duh al lui Dumnezeu. Isaia a vorbit astfel: „Îndepărtați răutatea din sufletele voastre, învățați să faceți binele, căutați dreptatea la tribunal, izbăviți pe cei asupriți, faceți dreptate orfanilor și socotiți-o neprihănită pe văduvă” (Isaia 1:16, 17). Și iarăși el: „Rupeți orice legământ al nelegiurii, rupeți mrejele tratatelor de violență, lăsați liberi pe cei asupriți, rupeți orice scriere nedreaptă, împărțiți pâinea voastră celor flămândi și adu în casa voastră pe săracul fără adăpost; când vedeți pe un gol, îmbrăcați-l și nu disprețui pe frații voștri. Atunci va răsări lumina zorilor voastre și vindecările voastre vor străluci repede și dreptatea voastră va merge înaintea voastră” (Isaia 58:6-8). De asemenea, Ieremia spune: „Stați în căi și vedeți și întrebați dacă este bună calea Domnului Dumnezeului vostru; umblați pe ea și veți găsi odihnă pentru sufletele voastre. Judecați drept, căci aceasta este voia Domnului Dumnezeului vostru” [\[29\]](#) (Ieremia 6:16).

În același fel, Osea spune: „Fă ce este drept și apropie-te de Domnul Dumnezeuul tău, care a întemeiat cerurile și a făcut pământul” (Osea 12:6).

Un alt profet Ioel spune: „Adunați poporul, sfințeți biserica, primiți preoții, adunați pruncii de la sâni, mirele va ieși din patul lui și mireasa din camera ei. Și rugați-vă Domnului Dumnezeului vostru, ca să aibă milă de voi și să vă ștergă păcatele” (Ioel 2:16).

În mod similar, un alt profet Zaharia spune: „Domnul Atotputernic judecă cu judecată adevărată. Fiți îndurați și îndurați fiecare de aproapele său. Nu asupriți pe văduvă, pe orfan și pe străin. Nimeni să nu-și amintească în inimile lui de răul fratelui său”, zice Domnul Atotputernic (Zaharia 8:9 și următoarele).

13. Cuvântul Sfânt ne învață despre curăție, nu numai să nu păcătuim cu fapta, ci chiar și cu gândul, să nu ne gândim nici măcar în inimă la vreo faptă rea sau, privind la soția altuia, să nu o poftim. Solomon, regele și prorocul, a zis: „Ochii voștri să vadă ce este drept, pleoapele voastre să vadă ce este drept, dreaptă calea picioarelor voastre” (Prov. 4:25).

Glasul Evangheliei ne învață și mai puternic despre puritate, spunând: „Cine se uită la nevasta altuia ca să o poftască, a și preacurvit cu ea în inima lui.” „Și cine se însoară cu o femeie părăsită de bărbatul ei preacurvește; și cine își divorțează de nevasta sa, afară de cazul de preacurvie, o face să preacurvească” (Matei 5:28-32). Și Solomon mai spune: „Cine leagă foc de haină, nu i se va arde haina? Sau cine umblă pe jar, nu i se vor arde picioarele? Așadar, cine se apropie de o femeie nemăritată nu va rămâne nepedepsit” (Proverbe 6:27-29).

14. Și ca să fim binevoitori nu numai față de concetățenii noștri, cum cred unii, prorocul Isaia a zis: „Spuneți celor ce vă urăsc și vă blestemă: Voi sunteți frații noștri, ca să se slăvească numele Domnului și să se arate în bucuria lor” (Isaia 66:5). Și Evanghelia spune: „Iubiți pe vrăjmașii voștri și rugați-vă pentru cei ce vă ocărăsc. Căci dacă iubiți pe cei ce vă iubesc, ce răsplată aveți? Chiar și răpitorii și vameșii fac aceasta” (Matei 5:44,46). Și îi învață pe cei ce fac binele să nu fie vanitoși, ca să nu placă oamenilor. „Căci să nu știe stânga ta”, zice, „ce face dreapta ta” (Matei 6:3). Și Cuvântul lui Dumnezeu ne poruncește, de asemenea, să ascultăm de stăpânitori și de stăpâniri și să ne rugăm pentru ei, ca să „ducăm o viață liniștită și pașnică” (Timotei 2:3). Și el învață „să dați tuturor toate lucrurile: cui i se cuvine cinste, cinste; cui i se cuvine frică, frică; cui i se cuvine tribut, tribut. Și să nu fiți datori nimănui cu nimic, afară de a vă iubi unii pe alții” (Romani 13:7 și urm.).

15. Gândiți-vă, așadar, dacă cei care propovăduiesc acest lucru pot trăi desfrânat și se pot angaja în relații sexuale ilicite sau, ceea ce este cel mai nelegiuit dintre toate, pot mânca carne omenească, mai ales când nu ne este permis să privim nici măcar la jocurile gladiatorilor, ca să nu devenim participanți și martori la crime. Nici nu ar trebui să privim la alte spectacole, ca să nu ni se pângărească ochii și urechile participând la cuvintele rostite acolo. Căci cine va vorbi despre consumul de carne omenească, căci acolo sunt devorați copiii lui Thyestes și Tyreus; sau despre adulter, căci pe scenă sunt reprezentate nu numai adulterele oamenilor, ci și ale zeilor, despre care proclamă cu eufonie, primind onoruri și recompense pentru aceasta?

Departe de creștini gândul la astfel de lucruri, căci printre ele se găsește castitatea, se respectă abținerea, se respectă monogamia, se păstrează puritatea, se distruge nedreptatea, se eradică păcatul, se respectă dreptatea, se onora legea, se închină la Dumnezeu; Dumnezeu este mărturisit, adevărul domnește, harul păstrează, pacea protejează. Cuvântul lui Dumnezeu călăuzește, înțelepciunea învață, viața este guvernată. Dumnezeu domnește. S-ar putea spune multe despre decretul nostru și poruncile lui Dumnezeu și ale Creatorului întregii creații; dar se pare că am spus suficient, astfel încât tu însuși să încerci să înveți despre acest subiect, mai ales din cărțile cu care te-ai ocupat până acum, astfel încât de acum înainte să fii la fel de curios cum ai fost până acum.

16. Acum doresc, cu ajutorul lui Dumnezeu, să vă expun cronologia mai detaliat, ca să știți că învățătura noastră nu este nici nouă, nici fabuloasă, ci mai veche și mai demnă de încredere decât toți poezii și scriitorii voștri care au scris despre necunoscut. Căci unii, considerând lumea necreată, s-au dus la infinit, alții, recunoscând-o ca fiind creată, au spus că au trecut cincizeci de milioane de ani

șaptezeci și cinci de ani de atunci. Așa arată Apollonius Egipteanul. Câte prostii a săvârșit și Platon, care, se pare, a fost cel mai înțelept dintre eleni!

În cartea sa despre politică, el spune în mod expres: „Cum, dacă totul ar fi rămas întotdeauna așa cum este acum, ar fi putut apărea lucruri noi? Timp de o mie de ani, acestea au fost necunoscute oamenilor care trăiau atunci; și o mie sau două mii de ani de când au apărut: unele au fost din nou alese de Dedal, altele de Orfeu și altele de Palanid.”

Spunând aceasta, el arată că întunericul veacurilor trecuse de la potop la Dedal. Apoi, după ce a vorbit mult despre orașele lumii, despre populațiile și națiunile lor, recunoaște că a spus acest lucru ghicind. Căci spune: „dacă vreun Dumnezeu va făgădui ceva” etc.

Este clar că a vorbit conjectural; dacă da, atunci ceea ce a spus nu este în întregime adevărat.

17. Prin urmare, este mai bine să fii un student al legii lui Dumnezeu, deoarece Platon însuși a recunoscut că este imposibil să cunoști adevărul altfel decât prin Dumnezeu, care învață prin lege. Ce se întâmplă atunci? Și nu au spus poeții Homer, Hesiod și Orfeu că au fost învățați de Providența lui Dumnezeu?

Mai mult, scriitorii spun că au fost contemporani cu oracolele și ghicitorii, de la care au învățat adevărul și l-au scris cu grijă. Cu cât mai mult cunoaștem noi adevărul, fiind învățați de sfinții profeți, umpluți de Duhul Sfânt al lui Dumnezeu? Prin urmare, toți profeții au vorbit în acord unii cu alții și au prezis evenimentele viitoare ale întregii lumi.

Căci cei care iubesc cunoașterea, sau mai degrabă cei care iubesc adevărul, pot fi convinși chiar din împlinirea evenimentelor care au fost prezise și care s-au întâmplat deja că ceea ce au anunțat despre timpul și anii dinaintea potopului, despre câți ani au trecut de la crearea lumii până în vremea noastră, este complet adevărat și, astfel, pot fi convinși că scriitorii noștri nu au vorbit mincinos și că ceea ce au spus este adevărat.

18. Platon, așa cum am mai spus, spune că potopul nu a acoperit tot pământul, ci doar câmpiile și că unii s-au salvat prin fugă spre cei mai înalți munți. Alții spun că Deucalion și Pyrrha au fost acolo și că au fost salvați în arcă și că Deucalion, ieșind din arcă, a aruncat înapoi pietrele din care au fost formați oamenii - de aceea, spun ei, mulțimea oamenilor se numește națiuni. Alții au spus că Clement a fost la un alt potop. Din cele spuse mai înainte, este clar că cei care au scris astfel de lucruri și au filosofat în zadar sunt nenorociți, nelegiuți și nebuni. Profetul și slujitorul nostru al lui Dumnezeu Moise, când a povestit despre

originea lumii, a povestit cum a fost un potop pe pământ și ce s-a întâmplat odată cu potopul, fără să inventeze vreun Pyrrhus, Deucalion sau Clement, nici că doar câmpiile au fost inundate și doar cei care au fugit în munți au fost salvați.

19. El nu spune că a mai fost un alt potop, ci a spus că nu va mai fi nicio inundație cu ape pe pământ; de aceea nu a fost și nici nu va fi vreodată. El spune că opt oameni au fost mântuiți în corabie, care a fost făcută prin porunca lui Dumnezeu, nu de Deucalion, ci de Noe, al cărui nume ebraic tradus în greacă înseamnă „odihnă”. După cum am arătat într-o altă carte. Noe, anunțând oamenii din acea vreme despre potopul care urma, le-a profețit, spunând: „Duceți-vă, Dumnezeu vă cheamă la pocăință”: de aceea a fost numit pe bună dreptate Deucalion. Acest Noe a avut trei fii, așa cum am arătat în a doua carte, numiți Sem, Ham și Iafet, care au avut câte trei soții, fiecare, și pe lângă el și soția sa. Acest om, unii l-au numit Famen. Așadar, acești opt oameni au fost mântuiți în corabie. Moise a mai arătat că potopul a durat patruzeci de zile și patruzeci de nopți, pentru că ușile cerului s-au deschis și toate izvoarele adâncului au curs, astfel încât apa s-a ridicat cu cincisprezece coți mai sus decât orice munte înalt. Astfel, întreaga rasă de oameni care exista atunci a pierit și doar cei care au fost păstrați în arcă au fost salvați, dintre care, așa cum am spus mai sus, au fost opt; rămășițele acestei arce sunt arătate până în ziua de azi pe munții Ararat. Acestea sunt principalele împrejurări ale istoriei potopului.

20. Moise a fost conducătorul evreilor, așa cum am spus mai sus, care au fost alungați din Egipt de regele Faraon, al cărui nume era Tethmosis, care, spun ei, după expulzarea poporului, a domnit 25 de ani și 4 luni, așa cum a arătat Manetho. Și după el a domnit Hebron 13 ani, după el Amenophis 20 de ani și 7 luni; după el sora sa Amesa 21 de ani și 1 lună, după ea Mithris 12 ani și 9 luni; după el Mithrammutosis 20 de ani și 10 luni, după el Tithmosis 9 ani și 8 luni; după el Damphenophis 30 de ani și 10 luni, iar după aceștia Or 36 de ani și 5 luni, apoi fiica sa 10 ani și 3 luni; după ea Mercheris 12 ani și 3 luni; apoi fiul său Armais 4 ani și 1 lună, după el Ramesis 1 an și 4 luni; și după el Messis Miammun 6 ani și 2 luni; după el Amenophis 19 ani și 6 luni; după el Fissus și Ramessis 10 ani, care, spun ei, aveau mari forțe militare pe uscat și pe mare în timpul lor. Evreii, care pe atunci trăiau în Egipt și erau înrobiți de regele Tetmosis, i-au construit fortificațiile Toroda-Pito, Ramessa și On, care este acum Heliopolis. Așa că evreii, strămoșii noștri, de la care am primit și cărțile sacre, mai vechi decât cărțile tuturor scriitorilor voștri, așa cum am spus mai sus, sunt mai vechi decât faimoasele orașe ale Egiptului din acea vreme. Țara a fost numită Egipt de la regele Set, căci Set, spun ei, se numea și Egipt. Acest Set avea un frate pe nume Armais, numit Danaus, care a venit din Egipt în Argos și este menționat de alți scriitori ai voștri ca un om de o vechime foarte mare.

21. Manetho, care a slobozit mult în favoarea egiptenilor și, în plus, a calomniat pe Moise și pe evreii care erau cu el, și anume că au fost expulzați din Egipt din cauza leprei, nu a putut oferi dovezi cronologice adevărate. Și numindu-i păstori și dușmani ai egiptenilor, i-a numit involuntar așa, fiind constrâns de adevărul însuși; căci într-adevăr, strămoșii noștri care au trăit în Egipt au fost păstori, dar nu leproși. Căci se știe că atunci când au ajuns în țara numită Ierusalim, unde au locuit ulterior, preoții lor, care au locuit în templu din porunca lui Dumnezeu, au vindecat orice boală și au vindecat, de asemenea, leproși și orice ulcer. Templul a fost construit de Solomon, regele evreilor. Greșelile cronologice ale lui Manetho sunt clare din propriile sale cuvinte; în același fel, s-a înșelat în legătură cu regele care i-a expulzat, numit Faraon. Căci el nu a domnit peste egipteni după aceea, deoarece el și armata sa au fost înecați în Marea Roșie în timp ce îi urmăreau pe evrei. Și se înșeală, de asemenea, spunând că acei păstori s-au luptat cu egiptenii; Timp de trei sute treizeci de ani înainte ca Danaus să ajungă în Argos, ei au ieșit din Egipt și, din acel moment, au locuit în țara numită acum Iudeea. Și se știe că Danaus este considerat de mulți cel mai vechi dintre toți grecii. Dar Manetho, în scrierile sale, a menționat involuntar două adevăruri principale: în primul rând, i-a numit pe evrei păstori și, în al doilea rând, a spus că au ieșit din Egipt. Astfel, din aceste înregistrări reiese că Moise și cei care au fost cu el sunt mai vechi decât războiul troian cu nouă sute sau o mie de ani.

22. Referitor la construirea templului din Iudeea, pe care regele Solomon l-a construit la cinci sute șaiszeci și șase de ani după exodul evreilor din Egipt, tirienii au scris cum a fost construit templul, iar în arhivele lor există înregistrări păstrate în care se constată că templul a fost construit cu o sută treizeci și patru de ani și opt luni înainte ca tirienii să întemeieze Cartagina (și au fost scrise din ordinul regelui Tirului, pe numele lui Ieronim, fiul lui Abival, deoarece Ieronim era prieten cu Solomon datorită prieteniei tatălui său cu acesta și, în același timp, datorită înțelepciunii extraordinare a lui Solomon. Căci se ocupau constant de diverse întrebări; o dovadă în acest sens este că până în ziua de azi tirienii au păstrat copii ale scrisorilor pe care și le-au trimis unul altuia, așa cum mărturisește Menandru Efeseanul în istoria sa a regatului Tirului, spunând astfel: „După moartea lui Abival, regele Tirului, fiul său Ieronim i-a succedat în regat, care a trăit cincizeci și trei de ani. El a fost succedat de Bazor, care a trăit 43 de ani și a domnit șaptesprezece ani. După el, Metuastartes, care a trăit cincizeci și patru de ani, a domnit doisprezece ani. După el, fratele său, Atarim, care a trăit cincizeci și opt de ani, a domnit nouă ani. A fost ucis de fratele său, pe nume Ellis, care a trăit cincizeci de ani și a domnit nouă luni. A fost ucis de Jutobal, preotul Astartei, care a trăit patruzeci de ani și a domnit doisprezece ani. A fost urmat de fiul său, Vazor, care a trăit patruzeci și cinci de ani și a domnit șapte ani. Fiul său, Mettin, care a trăit treizeci și doi de ani, a domnit douăzeci și nouă de ani. A fost urmat de Pygmalion, care a trăit cincizeci și șase de ani și a domnit șapte ani. În al șaptelea an al domniei sale, sora sa, care fugise în Libia, a

construit un oraș, care se numește Cartagina până în ziua de azi. Așadar, tot timpul de la domnia lui Hierom până la întemeierea Cartaginei cuprinde o sută cincizeci și cinci de ani și opt luni. Acum, în al doisprezecelea an al domniei lui Hierom a fost construit templul din Ierusalim - astfel, de la construirea templului până la întemeierea Cartaginei, au trecut 133 de ani și 8 luni.

23. Mărturia fenicienilor și a egiptenilor, așa cum știm din relatările despre vremurile evenimentelor noastre ale scriitorilor Manetho Egipteanul și Menandru Efeseanul, precum și ale lui Iosephus, care a descris războiul evreilor cu romanii, confirmă suficient ceea ce am spus. Căci din acești scriitori antici este evident că scrierile altora mai târziu decât scrierile lui Moise și chiar ale profeților care au venit după el, căci ultimul dintre profeți, numit Zaharia, a înflorit în timpul domniei lui Darius.

Și toți legislatorii voștri și-au făcut legile după aceea. Căci, dacă cineva indică spre Solon Atenianul, acesta a fost pe vremea regilor Cyrus și Darius, contemporan cu Zaharia, profetul menționat anterior, care a trăit mulți ani mai târziu. Cât despre legislatorii Licurg, Dracon și Minos, chiar și cărțile lor sacre sunt superioare în vechime, căci scrierile legii divine date nouă de Moise au fost revelate înainte de Zeus, regele cretan, și chiar înainte de războiul troian. Dar pentru a arăta mai clar ordinea timpurilor și a anilor, voi prezenta, cu ajutorul lui Dumnezeu, cronologia evenimentelor nu numai de după potop, ci și de dinainte de potop, astfel încât să enumăr, pe cât posibil, toți anii, începând cu crearea lumii, pe care Moise, slujitorul lui Dumnezeu, a descris-o prin inspirația Duhului Sfânt. Căci, vorbind despre crearea și originea lumii, despre primul om și despre evenimentele care au urmat, el a arătat și anii care au trecut înainte de potop. Cer har numai de la Dumnezeu, ca să vă pot spune exact, conform voinței Sale, întregul adevăr și ca voi și toți cei care citesc acestea să fiți călăuziți de adevăr și de harul Său. Așadar, încep cu genealogiile scrise, începând cu primul om creat.

24. Adam a trăit 230 de ani înainte de a avea copii, fiul său Set 205 ani, acest fiu Epos 190 de ani, fiul său Cainan 170 de ani, fiul său Mahalalel 165 de ani, fiul său Iaret 162 de ani, fiul său Epoc 165 de ani, fiul său Metusala 167 de ani, fiul său Lameh 188 de ani. A avut un fiu, Noe, cel menționat mai sus, care l-a născut pe Sem, având 500 de ani. Potopul a avut loc pe vremea lui Noe, când acesta avea 600 de ani. Așadar, în total au trecut 2242 de ani înainte de potop. La scurt timp după potop, Sem, având 100 de ani, l-a născut pe Arpaxad, iar Arpaxad l-a născut pe Salah, având 135 de ani, iar Salah l-a născut pe Eber, având 130 de ani, de la care întreaga rasă a fost numită evrei. Iar Eber l-a născut pe Peleg, având 134 de ani; El a născut pe Ragov, având 130 de ani; Și Ragov a născut pe Serug, având 132 de ani; Serug a născut pe Nahor, având 130 de ani; Nahor a născut pe Terah, având 75 de ani; Terah a născut pe Avraam, având 70 de ani; acest patriarh al nostru l-a născut pe Isaac, având 100 de ani. Așadar, în toți

anii de la crearea omului până la Avraam au fost **3278**. Isaac a trăit 60 de ani înainte de a avea copii și l-a născut pe Iacov; Iacov a trăit 130 de ani înainte de migrația în Egipt, despre care am vorbit mai sus; șederea evreilor în Egipt a continuat 130 de ani, iar după ce au părăsit Egiptul au rămas în ceea ce se numește deșert 40 de ani. Astfel, în total au murit 3938; în acest moment, după moartea lui Moise, Isus, fiul lui Nun, a preluat conducerea, care a guvernat poporul timp de 27 de ani. După Isus, când evreii s-au îndepărtat de poruncile lui Dumnezeu, au fost în robie față de regele Mesopotamiei numit Husoraton timp de opt ani. Apoi, când poporul s-a pocăit, a avut judecători: Otniel a judecat patruzeci de ani, Eclon timp de 18 ani, Aot timp de 8 ani. Apoi, când poporul a încălcat poruncile lui Dumnezeu, străinii au stăpânit peste ei timp de 20 de ani. Apoi Debora i-a judecat timp de 40 de ani. Apoi, madianiții i-au stăpânit timp de 7 ani. După aceea, Ghedeon i-a judecat timp de 40 de ani, Abimelec timp de 3 ani, Tola timp de 23 de ani, Iair **timp de 22**. Apoi, filistenii și amoniții i-au stăpânit timp de 18 ani. Apoi, Isfta i-a judecat timp de 6 ani, Esbon timp de 7 ani, Elon timp de 10 ani, Abdon timp de 8 ani. Apoi, străinii i-au stăpânit timp de 40 de ani. Apoi, Samson i-a judecat timp de 20 de ani. După aceasta, pacea a continuat între ei timp de 40 de ani. Apoi, Samira i-a judecat timp de un an, Eli timp de 20 de ani, Samuel timp de 12 ani.

25. După judecători, evreii au avut regi; primul dintre ei, pe nume Saul, a domnit 20 de ani, apoi David, strămoșul nostru, 40 de ani. Așadar, în total, de la moartea lui Moise până la domnia lui David au fost **498** de ani. După ei, Solomon, primul prin voia lui Dumnezeu care a construit templul din Ierusalim, a domnit 40 de ani, după el Roboam 17 ani, după el Abia 7 ani, după el Asa 41 de ani, după el Iosafat 25 de ani, după el Ioram 8 ani, după el Ahazia un an, după el Atalia 6 ani, după el Ioas 40 de ani, după el Amasia 39 de ani, după el Ozia 52 de ani, după el Iotam 16 ani, după el Ahaz 17 ani, după el Ezechia 29 de ani, după el Manase 55 de ani, după el Amos 2 ani, după el Iosia 31 de ani, după el Ohaz 3 luni, după el Ioiachim 11 ani, apoi un alt Ioiachim 3 luni și 10 zile, după el Zedechia 11 ani. După acești împărați, când poporul era în păcat și nu se pocăia, conform profeției lui Ieremia, a venit în Iudeea împăratul Babilonului, numit Nebucadnețar. El a mutat poporul evreu în Babilon și a distrus templul construit de Solomon. Poporul a trăit în deportarea babiloniană timp de 70 de ani. Întregul timp de la crearea lumii până la migrarea în țara Babilonului este de 4954 de ani, 6 luni și 10 zile. Și, așa cum Dumnezeu a prezis prin profetul Ieremia că poporul va fi în captivitate babiloniană, tot așa a prezis întoarcerea lor în țara lor după 70 de ani. Așadar, după 30 de ani, Cyrus a devenit rege al Persiei, care, conform profeției lui Ieremia, în al doilea an al domniei sale, a emis decrete scrise ca toți evreii din regatul său să se întoarcă în țara lor și să reconstruiască templul lui Dumnezeu, distrus de regele Babilonului menționat mai sus. În același timp, Cyrus, din porunca lui Dumnezeu, le-a ordonat lui Sabesar și Mitridate, gărzile sale de corp, să aducă înapoi pentru a fi folosite în templu vasele luate de Nebucadnețar din

templul evreiesc. În al doilea an al domniei lui Darius, cei 70 de ani preziși de Ieremia s-au împlinit.

26. Din aceasta se poate vedea cât de vechi și mai adevărate sunt scrierile noastre sacre decât cele ale grecilor și egiptenilor și ale tuturor celorlalți istorici. Herodot, Tucidide, Xenofon și alți istorici au început să scrie încă din domnia lui Cyrus și Darius și nu au putut spune mai adevărat despre timpurile antice și primitive. Căci ce mare lucru este că istoricii au vorbit despre regii barbarilor Darius și Cyrus, despre grecii Zopir și Hyplius, sau despre războaiele atenienilor și lacedemonienilor, sau despre faptele lui Xerxes și Pausanias, care a fost în pericol de a muri de foame în templul Atenei, sau despre Temistocle și războiul peloponesiac, sau despre Adcibiades și Trasibul? Nu intenționez să vorbesc în detaliu despre toate lucrurile, ci să arăt numărul anilor de la crearea lumii și să demasc truda deșartă și vorbele deșarte ale scriitorilor, pentru că nu sunt douăzeci de mii de miriade de ani, cum spunea Platon, de la potop până la vremurile sale, nici cincisprezece miriade trei mii șaptezeci și cinci de ani, cum au mărturisit Apollonius Egipteanul, și că lumea nu este fără început și nu există numai din întâmplare, cum vorbesc deșartele Pitagora și alții, ci a venit la ființă și este guvernată de Providența lui Dumnezeu care a creat totul - și toate timpurile și anii sunt clare pentru cei care vor să fie convinși de adevăr. Dar ca să nu se creadă că am adus cronologia doar până la Cyrus și am omis timpurile ulterioare, ca și cum nu aș avea ocazia să le arăt, voi încerca, cu ajutorul lui Dumnezeu, să expun, pe cât posibil, ordinea ulterioară a timpurilor.

27. Când Cyrus, după o domnie de treizeci și opt de ani, a fost ucis de Tomyra în Masagetia, în a șaizeci și doua olimpiadă (pe atunci romanii se întăriseră cu ajutorul lui Dumnezeu, după ce Roma fusese construită de Romulus, fiul, cum se spune, al lui Ares și Ilias, în a șaptea olimpiadă, în a șaisprezecea zi a calendelor lui mai, deoarece anul este arătat în zece luni) - tot așa când Cyrus a murit, așa cum s-a spus mai sus, în a șaizeci și doua olimpiadă, trecuseră 220 de ani de la întemeierea Romei, iar pe atunci Tarquinius, supranumit Superbus (mândru), conducea romanii; el a fost primul care a expulzat unii dintre romani, a corupit băieți și a castrat cetățeni, ba chiar a corupit fecioare și le-a dat în căsătorie. De aceea, în limba romană, este numit în mod propriu - mândru. Căci el a fost primul care a decretat ca cei care îl salută să fie salutați la rândul lor de altcineva. A domnit douăzeci și cinci de ani. După el, timp de 453 de ani, au domnit consuli, tribuni și edili timp de un an, ale căror nume le consider lungi și inutile de enumerat. Căci dacă cineva dorește să-i cunoască, le poate găsi în notițele scrise de Nomenclatorul Chryser, un libert al lui M. Aurelius Verus, care a notat totul, atât nume, cât și perioade, de la întemeierea Romei până la moartea patronului său, autocratul Verus. Așadar, romanii au fost guvernați de conducători anuali, cum se spune, timp de 453 de ani. Apoi au domnit așa-numiții împărați: primul, Caius Julius, care a domnit 3 ani, 4 luni și 6 zile; apoi

Augustus 56 de ani, 4 luni și o zi; Tiberius 22 de ani. Apoi un alt Caius 3 ani, 8 luni și 7 zile; Claudius 13 ani, 8 luni și 24 de zile; Nero 13 ani, 6 luni și 28 de zile; Galba 7 luni și 6 zile; Otho 3 luni și 5 zile; Vitellius 6 luni și 22 de zile; Vespasian, 9 ani, 11 luni și 22 de zile; Titus 2 ani și 22 de zile; Domițian 15 ani, 5 luni și 6 zile; Nerva un an, 4 luni și 10 zile; Traian 19 ani, 6 luni și 16 zile; Hadrian 20 de ani, 10 luni și 28 de zile; Antoninus 22 de ani, 7 luni și 6 zile; Verus 19 ani și 10 zile. Astfel, perioada Cezarilor până la moartea împăratului Verus cuprinde 225 de ani. De la moartea lui Cyrus și domnia lui Tarquinius cel Mândru până la moartea împăratului Verus menționat mai sus, timpul total a fost de 741 de ani.

28. Și de la crearea lumii, tot timpul este alcătuit astfel: de la crearea lumii până la potop au trecut 2.242 de ani; de la potop până la nașterea unui fiu lui Avraam, strămoșul nostru, 1.036 de ani; de la Isaac, fiul lui Avraam, până la rătăcirea poporului cu Moise în deșert - 660 de ani. De la moartea lui Moise, de la preluarea conducerii de către Iisus Navin, până la moartea patriarhului David - 498 de ani. De la moartea lui David și domnia lui Solomon până la migrarea poporului în țara Babilonului - 518 ani, 6 luni și 10 zile. De la domnia lui Aisă până la moartea împăratului Aurelius Verus 741 de ani. Și toți anii de la crearea lumii sunt 5.695, cu câteva luni și zile.

29. Din analiza vremurilor și a tot ceea ce am spus, așadar, se poate observa vechimea scrierilor profetice și divinitatea doctrinei noastre, că această doctrină nu este nouă, nici credințele noastre nu sunt fabuloase și false, așa cum cred unii, ci cele mai vechi și adevărate. Căci Phallus îi menționează pe Vidus, regele asirian, și pe Cronos, titanul, spunând că Belus a luptat cu Titanii împotriva lui Zeus și a adepților săi, așa-numiții zei, și că Gyges, care era atunci rege al țării numite anterior Acta, dar acum Attica, a fost învins acolo și a fugit la Tartissus. Nu cred că este necesar să detaliez originea numelor altor țări și orașe, mai ales pentru voi, care cunoașteți bine istoria. Așadar, este clar că Moise este mai bătrân decât toți scriitorii (și nu numai el, ci și mulți care au fost profeți după el), mai bătrân decât Cronos, Belus și războiul troian. Căci, conform istoriei lui Phallus, Belus a existat cu 322 de ani înainte de războiul troian. Și Moise era cu aproape 900 sau 1000 de ani mai în vârstă decât cucerirea Troiei, așa cum am arătat mai sus. Dar, întrucât Cronos și Belus au fost contemporani, mulți nu știu cine este Cronos și cine este Belus. Unii îl venerază pe Cronos, numindu-l Vidus și Valus, mai ales cei care locuiesc în țările estice, care nu fac distincție între Cronos și Belus. Romanii îl numesc Saturn, iar ei înșiși nu știu cine este - Cronos sau Belus. Olimpiadele au început să fie sărbătorite cu Iphitus, cum se spune, și după unii - cu Limus, care se numea și Ilius. Ce ordine are numărul anilor și al Olimpiadelor, am spus mai sus. Cred că, pe cât posibil, am arătat în detaliu vechimea evenimentelor noastre și numărul tuturor anilor. Și dacă am o eroare, de exemplu, de 50 sau 100 de ani, sau chiar 200, însă, nu cu mii sau zeci de mii de ani, așa cum s-a întâmplat cu calculele false ale lui Platon,

Apollonius și alții. De ce, poate, nu știm numărul exact al tuturor anilor - aceasta pentru că lunile și zilele intermediare nu sunt scrise în cărțile sacre. În plus, Berosus, filosoful caldeean, care a transmis scripturile caldeene elenilor, vorbește și el în acord cu acele vremuri despre care am vorbit: el, asemenea lui Moise, povestește despre potop și despre multe alte evenimente și este parțial de acord cu profeții Ieremia și Daniel, și anume, că despre evenimentele evreilor sub regele babilonian, pe care îl numește Nabopolassar, evreii îl numesc Nebucadnețar.

El menționează, de asemenea, templul din Ierusalim, că a fost distrus de regele caldeean și că în al doilea an al domniei lui Cyrus au fost puse temeliile templului, iar în al doilea an al domniei lui Darius templul a fost terminat.

30. Grecii nu au o istorie adevărată, în primul rând, pentru că s-au familiarizat abia recent cu scrisul, lucru pe care ei înșiși îl recunosc, spunând că scrisul a fost inventat, unii de caldeeni, alții de egipteni și alții de fenicieni; în al doilea rând, s-au înșelat și se înșeală prin faptul că nu-L pomenesc pe Dumnezeu, ci lucruri deșarte și inutile. Astfel, își amintesc cu onoare de Homer, Hesiod și de ceilalți poeți. Dar slava Dumnezeului nemuritor și unic nu numai că o uită, ci o și necinstesc și, mai mult, i-au persecutat și îi persecută zilnic pe cei care Îl venerază. Acordă recompense și ajutoare celor care Îl blasfemiează cu blândețe pe Dumnezeu, dar i-au ucis cu pietre și i-au ucis pe alții care se preocupă de virtute și duc o viață pioasă și până în ziua de azi îi supun la torturi crude pe cei care se preocupă de virtute și duc o viață pioasă. Prin urmare, astfel de oameni trebuie să fi pierdut înțelepciunea lui Dumnezeu și să nu fi găsit adevărul.

Așadar, dacă vrei, citește cu sârguință aceste cărți ale mele, ca să ai un sfătuitor și o garanție a adevărului.

Note

1. Vezi: Gusev D. V. Sfântul Teofil al Antiohiei. - Kazan, 1898. Dintre lucrările străine, cea mai amplă și informativă este articolul enciclopedic: Zeegers-Vander Vorst N. Theophile d'Antioche // Dicti-onnaire de spiritualité. - Paris, 1990. - Fasc. 96-98. - P. 530-542.

2. (Lucrarea este citată din ediția: Theophili episcopi Antiochensis. Libri tres ad Autolycum / Ed. de G.G. Humphry. - Cantabrigiae, 1852).

3. (Vezi: Grant R. M. După Noul Testament. - p. 133)

4. (Grant RM Începuturi creștine: De la Apocalipsă la istorie. - Londra, 1983. - XXL - p. 179–196).
5. (Lossky V.N. Eseu despre teologia mistică a Bisericii Răsăritene: Teologia dogmatică. - P. 204).
6. (De exemplu, Epictet consideră că autocunoașterea omului înseamnă, pe de o parte, conștientizarea propriei mortalități (omul este o „ființă vie muritoare” — θνητον ζων), dar, pe de altă parte, înțelegerea faptului că această „ființă vie muritoare” conține în sine „o parte din Dumnezeu” (απόσπασμα του θεού). Vezi: Courcelle P. „Connais-toi toi-même” de Socrate a saint Bernard: Vol. 1. — Paris, 1974. — P. 62–63).
7. (Vezi: Whittaker J. Plutarch, Platonism și creștinism // Neoplatonism și gândirea creștină timpurie: Eseuri în onoarea lui A.H. Armstrong. - Londra, 1981. - p. 56).
8. (Lossky V.N. Viziunea despre Dumnezeu în imaginea biblică a gândirii și gândirea teologică a Părinților din primele secole // Opere teologice. - 1978. - Colecția 18. - P. 130).
9. (În Occidentul latin, acest concept a fost folosit puțin mai târziu de Tertulian. Vezi: Margerie, de B. La Trinite chrétienne dans Thistoire. — Paris, 1975. — P. 179).
10. (Macarie (Bulgakov), Arhiepiscop. Teologie Dogmatică Ortodoxă: Vol. 1. - Sankt Petersburg, 1868. - P. 255).
11. (Vezi: Lebreton J. Histoire du dogme de la Trinite: T. 1. - Paris, 1927. - P. 65)
12. (Aceasta este legată de înțelegerea Sfântului Teofil a primei fraze din Cartea Genezei: pentru el, cuvintele „la început” (εν αρχή) denotă Logosul preexistent. În istoria teologiei creștine, el a fost primul scriitor care a interpretat această frază în acest fel. Vezi: Nautin P. Genese 1,1–2, de Justin a Origene // In principio: Interpretations des premiers versets de la Genese. — Paris, 1973. — P. 78).
13. (Acesta este exact sensul, așa cum este aplicat acestui loc în opera Sfântului Teofil, consemnat în cunoscutul dicționar: Lampe GW H. A Patristic Greek Lexicon. — Oxford, 1978. — P. 1186).
14. (În acest caz, se poate observa că în iudaismul palestinian și elenistic, Duhul lui Dumnezeu, spre deosebire de Înțelepciune (Sophia) și Cuvânt (Logos), nu a dobândit „funcții cosmologice” clar exprimate. Vezi: Weiss HF Untersuchungen

zur Kosmologie des hellenistischen und palustinischen Judentums. - Berlin, 1966. - S. 215. Teologia Sfântului Teofil, sub acest aspect, ca și în altele, se dezvoltă în dimensiuni complet diferite).

15. (Această sintagmă, care subliniază și semnificația universală a legii lui Moise, ar putea face ecou gândurilor lui Filon din Alexandria, care îl consideră pe Moise un fel de „încarnare” a legii universale (νόμος ἐμψυχος — „lege însoțită”) sau, mai exact, un om sfânt care a aplicat această lege atotcuprinzătoare a ființei sferei „cosmosului uman”. Vezi: Goodenough E. R. *By Light, Light: The Mystic Gospel of Hellenistic Judaism*. — Amsterdam, 1969. — P. 189–192; Nikiprowetzky V. *Le commentaire de l'Écriture chez Philon d'Alexandrie*. — Lille, 1974. — P. 133–159).

16. (Porfirie. *Viața lui Plotin* // Diogenes Laërtius. *Despre viața, învățăturile și spusele unor filozofi celebri*. - M., 1979. - P. 463). Iar „Cărțile sacre” ale evreilor, în ochii grecilor, păreau a fi exemple de „înțelepciune orientală”.

17. (Vezi: H ad as M. *Cultura elenistică: fuziune și difuzie*. - NY; Londra, 1959. - p. 89–90).

18. (Vezi: Hopfner Th. *Orient und griechische Philosophie*. - Leipzig, 1925. - S. 53).

19. (Marcion însuși nu a recunoscut Vechiul Testament ca fiind Sfânta Scriptură, ci a văzut în el doar „dovezi istorice despre trecut”. Vezi: Blackman E. *Marcion and His Influence*. — Londra, 1948. — P. 113–124).

20. (Epifanovich S. L. *Patrologie: Scrierea bisericească din secolele I-III: Curs de prelegeri ținute studenților Academiei Teologice din Kiev în 1910–1911, manual, oraș: Partea a 3-a, secțiunea 1. Literatură apologetică a secolului al II-lea* / Ed. de N. I. Muravyov, profesor asociat la Academia Teologică din Moscova. — Zagorsk, 1951 (dactilografiat). — P. 125).

21. Aici Sfântul Teofil nu vorbește despre Duhul Sfânt, ci despre duhul lui Dumnezeu ca duh al lumii, care însușește totul, hrănește pământul, este inhalat de om, plutea deasupra apelor la crearea lumii, a fost dat creației ca sufletul omului și este revărsat pretutindeni.

22. Care, adică ei înșiși, plătesc tributuri regelui. Tertulian spune ceva similar: te temi și tremuri mai mult decât însuși Cezar, și pe bună dreptate. Cine dintre cei vii nu este mai puternic decât cei morți?

23. Aici, Cuvântul este înțeles ca fiind Fiul lui Dumnezeu, iar Înțelepciunea este înțeleasă ca fiind Duhul Sfânt – a doua și a treia persoană a Sfintei Treimi.

24. Aici, cuvântul „Duhul lui Dumnezeu” nu înseamnă Persoana Duhului Sfânt, ci esența spirituală a Fiului lui Dumnezeu.

25. Cuvântul Treime este întâlnit pentru prima dată la Părinții Bisericii - la Sfântul Teofil.

26. Numele regelui Valakh nu se găsește în Cartea Genezei.

27. Aici Sfântul Teofil nu citează cuvintele lui Moise literal, ci transmite doar sensul lor. (Gen. 1:8; 2:1; Deut. 4:19; 17:3)

28. Aici este numit în mod eronat Cambyses în loc de Astyages.

29. Textul Ediției Sinodale a Bibliei - 16 Așa vorbește Domnul: „Stați pe căările acestor lucruri și priviți și întrebați care sunt căările cele vechi, care este calea cea bună și umblați pe ea și veți găsi odihnă pentru sufletele voastre.” Dar ei au zis: „Nu vom umbla pe ele.”